

JOSEP J. CONILL

Extraterritorialitat literària i minorització lingüística

Cuando a la casa del lenguaje se le vuela el tejado y las palabras no guarecen, yo hablo.

Alejandra PIZARNIK

no fa pas més d'uns cinquanta anys, Witold Gombrowicz, en una carta a Czesław Miłosz, va escriure una frase que no se li hauria pogut acudir a cap espanyol: «Si, d'aquí a cent anys, la llengua polonesa encara existeix...».

Milan KUNDERA

George Steiner ha escrit en algun lloc que «l'apocalipsi és la mort de la llengua». L'afirmació pot semblar exagerada o inexacta, atès que la llengua no és una entitat biològica i, per tant, no pot «morir» en el sentit estricte de la paraula. Això no impedeix, però, que el sintagma «llengües mortes» haja esdevingut la manera usual de designar els idiomes que no disposen de parlants materns ni que es parli metafòricament de la «mort de les llengües».¹ Per dissort, com els sociòlegs del llenguatge no cessen de recordar-nos, es tracta d'un fenomen bastant freqüent, sobretot en

Josep J. Conill (Castelló, 1961) és sociòleg del llenguatge i escriptor. Autor d'obres com *Del conflicte lingüístic a l'autogestió* (2007) i *Entre Calimero i Superman. Una política lingüística per al català* (2012)

¹ Pel que fa al concepte de «llengua morta» i a la problemàtica associada, vegeu Daniel HELLER-ROAZEN: *Echolalias. On the forgetting of language*, Nova York, Zone, 2005. Trad. cast., *Ecolalias. Sobre el olvido de las lenguas*, Madrid, Katz, 2008, esp. pp. 53-65

una època de globalització com l'actual.² Ara bé, més enllà d'aproximacions acadèmiques, no hi ha dubte que encara ignorem moltes coses sobre la manera en què l'experimenten els seus últims usuaris. No al·ludim, ben cert, a una experiència homogènia, tenint en compte l'existència de diferències quantitatives i qualitatives entre la tragèdia dels habitants d'un poble amazònic que sucumbeix al xoc traumàtic amb la «civilització» —tal com es pot veure, per exemple, en la pel·lícula *The Emerald Forest* (1985), de John Boorman— i la situació dels últims supervivents d'una ètnia europea en vies d'absorció «pacífica» pels seus veïns. Sense anar més lluny, en aquest darrer cas sol existir un «relat» més o menys elaborat de la substitució lingüística. No debades al món occidental els intel·lectuals integren l'avantguarda i la rereguarda de qualsevol minoria: «L'avantguarda d'aquells que s'acomoden primer de la minoria per cercar el seu camí en l'assimilació a la nacionalitat de la majoria; i la rereguarda d'aquells que en qualitat d'últims membres de la comunitat hi manifesten la seua fidelitat, que en realitat ja no existeix més que en els seus somnis i obsessions».³

Malgrat tot, no coneixem amb detall, posem per cas, com va experimentar íntimament Tuone Udaina, últim parlant del dàlmata traspasat el 1898, la reducció de la llengua dels seus pares a la condició de *llenguatge privat* —o, més aviat, *privatium*—, en un sentit del terme que Wittgenstein ja va intuir, encara que no va arribar a interessar-li. Tocant a aquesta qüestió, el filòsof vienès es preguntava al paràgraf 243 de les *Investigacions filosòfiques*:

¿seria també imaginable un llenguatge en què algú pogués apuntar, o formular, per a ús personal, les seves vivències interiors —els seus sentiments, estats d'ànim, etc.?— —¿No ho podem fer això en el nostre llenguatge habitual?— Però, no és pas això el que vull dir. Les paraules d'aquest llenguatge s'han de referir a allò que només pot saber el parlant, a les seves sensacions immediates, privades. Una altra persona, per tant, no pot entendre aquest llenguatge.⁴

² La bibliografia sociolingüística sobre la mort de les llengües és a hores d'ara inabastable. A tall de lectura aperitiva, recomane el conegut *survey* de David CRYSTAL: *Language Death*, Cambridge, Cambridge University, 2001

³ Karl-Markus GAUSS: *Die Sterbenden Europäer*, Viena, Paul Zsolnay, 2001. Trad. cast., *Europeos en extinción*, Barcelona, Poliedro, 2002, pp. 158-159

⁴ Ludwig WITTGENSTEIN: *Philosophische Untersuchungen*, Oxford, Basil Blackwell, 1953. Trad. cat., *Investigacions filosòfiques*, Barcelona, Laia, 1983, p. 177. Les següents explicacions d'Alexandro Rossi: *Lenguaje y Significado*, Mèxic, Siglo XXI, 1969, pp. 48-49, ajuden a precisar una mica més la qüestió: «Wittgenstein entiende por "Lenguaje Privado" no el lenguaje que de hecho sólo una persona entiende —pero que, en principio, puede llegar a ser comprendido por

Val a dir que les dues interpretacions no s'exclouen, perquè en el cas de l'últim parlant d'una llengua existeix sempre un marge de dubte a l'hora d'establir si quan l'empra, ni que siga per conversar «con el hombre que siempre va conmigo» —per dir-ho machadianament—, el significat idiolectal dels seus mots, que n'és l'únic «viu», s'ajusta ben bé al significat que aquests posseïen en l'intercanvi lingüístic comunitari, ja que el significat d'un mot, com el mateix Wittgenstein apuntava, és el seu ús. Dit d'una altra manera: quan ja no existeix la menor possibilitat d'intercanvi verbal, ¿qui pot garantir que les regles d'una llengua usada en solitari es mantinguen inalterades respecte a les de la llengua rebuda originàriament dels lla-vis materns? La resposta és òbvia: *ningú* —ni el mateix subjecte parlant, que no sol reflexionar sobre les manifestacions verbals del seu corrent de consciència.

LA LLENGUA, CIMENT DE L'ÈTNIA?

Abans d'arribar a aquesta situació de *solipsisme lingüístic*, una comunitat passa per una sèrie d'estadis previs, en paral·lel a la contracció dels seus usos idiomàtics, associats com més va més a formes de vida periclitades. Fa alguns anys, l'assagista alemany Karl-Markus Gauss proporcionava algunes pistes sobre l'assumpte en un llibre suara citat, en el qual descrivia l'existència quotidiana de cinc ètnies del nostre continent amb les seues formes de vida abocades a una museïtzació irreversible, temptació que als valencians tampoc no ens resulta aliena.⁵ Parle de la mena de situacions caracteritzades per la vinculació de la llengua amb un regionalisme sentimental, apegat a les tradicions —fins i tot quan aquestes ja han perdut la seua raó de ser—, enteses com la manera d'assegurar una identitat amenaçada i de contribuir a la perpetuació de l'existència comunitària, atès que una minoria «només pot consolidar la seua cohesió mentre creu que ha de conservar per sempre, i únicament, el que li ha estat llegat de temps ancestrals; això no obstant, per aquesta

otros— sino un lenguaje que, además de pertenecer a una sola persona, no puede llegar a ser comprendido por ninguna otra. Se trataría de un lenguaje que es necesariamente privado y no accidentalmente privado. La diferencia es, pues, radical. [...] De manera que la privacidad se basa en los objetos a los cuales dicho lenguaje se refiere; de donde se sigue el carácter de “necesariamente” privado o, lo que viene a ser lo mismo, la imposibilidad de que otra persona llegue a comprenderlo. En efecto, las palabras de un Lenguaje Privado serían palabras cuya significación no podría apresarse a menos de que se conociera aquello a lo cual se refieren; pero como, a su vez, es imposible que una persona tenga o experimente la sensación de otra, es punto menos que analítico concluir que es imposible que llegue a comprender el significado de la palabra en cuestión, o el lenguaje que se ejemplifica con palabras de *esas* características»

⁵ Vegeu Josep J. CONILL: «Una llengua de museu», *El Temps*, 1695 (6-XII-2016), pp. 48-49

mateixa raó, queda atrapada en un conservadorisme paralitzant». ⁶ I és que, com ja advertia Nietzsche, la tradició acostuma a comparèixer en la vida de les comunitats humanes com una autoritat superior «a la qual s'obeeix, no perquè mane coses útils, sinó perquè mana». ⁷

Sovint, aquesta mena de rituals destinats a reforçar l'especificitat grupal no conclouen amb la desaparició de la llengua ètnica, sinó que es nodreixen amb la memòria de la seua esplendor passada. Només cal recordar, a tall d'exemple, aquell conegut fragment del filòsof peripatètic Aristoxen de Tàrent (segle IV aC) sobre les festes gregues dels habitants de Posidònia —antiga ciutat de la Lucània propera a la mar Tirrena—, que es van assimilar als seus veïns i «acabaren per canviar la seua llengua i tots els seus altres costums; encara avui en dia celebren una de les seues festes gregues en la qual es reuneixen i recorden aquells antics noms seus i els seus usos i se'n van després de desfogar-se amb laments els uns amb els altres i plorar». ⁸ Ben mirat, potser els posidonis oblidaren la llengua dels seus ancestres, però això no va esborrar la seua identitat com a poble, perquè els rituals dedicats a plànyer la grecitat perduda hi havien passat a reemplaçar la funció de la llengua oblidada i contribuïen a perpetuar la diferència que els separava dels pobles del voltant.

Casos com el que acabem d'al·ludir no impugnen, però, el fet que la llengua que parlaven ha estat, si més no des dels temps bíblics, una de les maneres usuales de classificar i discriminar les gents, ⁹ però mai no ha estat exclusiva, atès que els mecanismes d'identificació ètnica es troben lluny de ser unívocs. Segons el geògraf francès Roland Breton, el terme *ètnia* admet una doble definició:

- 1) El punt de vista més estricte considera l'ètnia com un col·lectiu d'individus que integren el que els lingüistes denominen un *grup de llengua materna*, entès com la classe de totes les persones que han après una llengua en primer lloc.

⁶ Karl-Markus GAUSS: *Europeos en extinción*, p. 174

⁷ Friedrich NIETZSCHE: *Morgenröte*, Chemnitz, Ernst Schmetzner, 1881. Trad. cast., *Aurora*, Barcelona, José J. de Olañeta, 1981, p. 13

⁸ Vegeu Adolfo J. DOMÍNGUEZ MONEDERO: «Los inmigrantes en la polis griega: integración y exclusión», a F. Marco Simón, F. Pina Polo i J. Remesal Rodríguez (eds.), *Vivir en tierra extraña: emigración e integración cultural en el mundo antiguo*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 47-75 [68]. L'assumpte també ha donat peu al poema «Perífrasi» d'Enric Sòria, *Compàs d'espera*, València, Edicions de la Guerra, 1993, p. 12

⁹ Només cal recordar el conegut episodi bíblic del *shibboleth* (Jutges 12, 5-6). Vegeu també Harald WEINRICH: «Petite xénologie des langues étrangères», *Communications*, XLIII/1, 1986, pp. 187-203

- 2) Considerada en un sentit més ampli, l'ètnia es refereix a «un grup d'individus unit per un complex de caràcters comuns —antropològics, lingüístics, polítics, històrics, etc.— l'associació dels quals constitueix [...] una cultura».¹⁰

En realitat, les dues definicions resulten polèmiques: la primera presenta l'inconvenient de tenir en compte només un sol aspecte d'una realitat social sempre complexa, circumstància que limita la seua utilitat, però la segona definició no resulta més operativa, atesa la multiplicitat de factors —sovint contradictoris— que posa en joc. En tot cas, l'experiència palesa que qualsevol tret grupal pot transformar-se en senya d'identitat ètnica, i que el seu valor de convicció serà major com més gran siga la seua rellevància col·lectiva. Per això la diversitat lingüística hi juga un paper cabdal, ja que la llengua compartida engendra un espai d'intel·ligibilitat, un sentiment de comunitat que esdevé un dels ressorts bàsics per a la creació de lligams socioculturals. A més, la diversitat lingüística presenta una abundància extraordinària, cosa que no ocorre amb la diversitat religiosa o racial. Hi ha un altre motiu poderós que impedeix la instrumentalització generalitzada de les diferències racials o religioses com a senya d'identitat: l'*abast*, que sol desbordar àmpliament els límits de les comunitats ètniques. El seu rendiment, doncs, apareix circumscrit tan sols a aquelles situacions en què poden facilitar un contrast efectiu entre grups amb diferències lingüístiques febles o inexistentes, com a resultat de processos d'assimilació endegats ja fa temps. Així s'explica l'enfrontament entre catòlics i protestants a Irlanda del Nord o l'oposició racial entre bascos i *maketos*, obsessivament invocada per Sabino Arana.

El filòsof canadenc Will Kymlicka, influent teòric liberal dels drets de les minories, ha fet una sèrie de remarques sobre les diferències existents entre els nacionalismes que es fonamenten en la llengua i els que invoquen diferències religioses o racials, dignes de ser tingudes en consideració:

Aquestes diferències racials i religioses són rellevants en la majoria dels casos coneguts de moviments nacionalistes que no estan basats en la llengua. Però cal assenyalar que tals moviments, des d'un punt de vista liberal, són alhora la causa i el resultat d'una injustícia. Excloure la gent de participar en una cultura i unes institucions públiques per raons de raça o religió és injust. Si bé el grup exclòs pot començar a desenvolupar la seua pròpia cultura omniabraçadora com

¹⁰ Roland BRETON: *Les ethnies*, París, PUF, 1983. Trad. cast., *Las etnias*, Barcelona, Oikos-tau, 1983, p. 12. Per a una discussió més detallada d'aquestes qüestions, vegeu Josep J. CONILL: *Del conflicte lingüístic a l'autogestió. Materials per a una sociolingüística de la complexitat*, Barcelona, IEC, 2007, pp. 102-111

a resposta, tal cultura separada no s'hauria desenvolupat si no fos per la injustícia original. Per tant, els moviments nacionalistes basats en la religió o la raça evidencien una injustícia, la de no haver aconseguit una convivència d'acord amb els principis liberals. Però els moviments nacionalistes basats en la llengua no necessàriament responen a una injustícia, per la qual cosa persistirien fins i tot en un món idealment just. Des d'una perspectiva liberal, el nacionalisme basat en la llengua és màximament consistent amb la llibertat i la igualtat, atès que, a diferència del nacionalisme basat en la religió, no pressuposa cap concepte compartit del bé. D'altra banda, a diferència del nacionalisme basat en la raça, no és intrínsecament exclouent o discriminatori.¹¹

La capacitat inclusiva de la major part de comunitats lingüístiques, unida a la seua extraordinària proliferació, justifica en gran mesura per què el canvi d'idioma assoleix unes dimensions sense parió en altres terrenys com ara el de la conversió religiosa o l'exogàmia entre membres de grups diferenciats, i no sempre es presenta lligat a la dissolució de les identitats col·lectives. La història del poble jueu constitueix, sens dubte, la refutació més contundent de tal suposició, en la mesura en què ha estat capaç de preservar la seua especificitat cultural per mitjans diferents de la llengua. De fet, des dels seus mateixos orígens abrahàmics, els jueus irromperen en la història com un poble d'emigrants, l'idioma originari dels quals, l'hebreu, va desaparèixer com a llengua vernacle a Palestina cap als segles segon o tercer de la nostra era, tot i que va retenir la condició de llengua sagrada dels rituals religiosos, però poc coneguda i practicada més enllà dels cercles rabínics. Els integrants del poble del llibre per excel·lència, doncs, no es van identificar amb cap llengua, sinó que adoptaren els idiomes parlats als territoris on s'instal·laven,¹² i la seua situació secular de marginació hi va afavorir l'aparició de varietats ètniques com ara el jiddisch, d'origen germànic,¹³ o el ladí, d'origen castellà,¹⁴ escrites gairebé sempre en l'alfabet hebreu. Això no obstant, l'*Haskalà* (Il·lustració jueva), alhora que promocionava la literatura escrita en hebreu, va mantenir una relació força problemàtica

¹¹ Will KYMLICKA: *Multicultural citizenship. A liberal theory of minority rights*, Oxford, Clarendon, 1995. Trad. cast., *Ciudadanía multicultural. Una teoría liberal de los derechos de las minorías*, Barcelona, Paidós, 1996, pp. 143-144

¹² Vegeu Manuel GARCÍA Pelayo: *Las culturas del libro*, Caracas, Monte Ávila, 1976, pp. 7-23

¹³ Vegeu Jean BAUMGARTEN: *Le yiddish*, París, PUF, 1990, 2a ed. corregida 1993. També Salomón RESNICK: *Esquema de la Literatura Judía*, Buenos Aires, M. Gleizer, 1933, reed. a Barcelona, Palinur, 2006

¹⁴ Vegeu Salvador SANTA PUCHE: *Introducción a la literatura de los judíos sefardíes*, València, Palmart, 1998

amb aquestes varietats —sobretot amb el jiddisch, identificat com un vestigi del gueto—, que impedièn la integració de ple dret dels jueus com a ciutadans dels moderns estats occidentals. Més tard, el sionisme, d'ençà de la instal·lació d'assentaments jueus a Palestina a partir de mitjan segle XIX, va afavorir el revifament de l'hebreu com a llengua parlada, gràcies a la labor tenaç i pionera d'Eliezer Ben-Yehuda, i la creació posterior de l'Estat d'Israel ha facilitat la seua transformació en una llengua nacional, equiparable a la de qualsevol altre Estat modern.

Homes de lletres de les més diverses procedències —entre els quals ocupa un lloc eminent el poeta Salvador Espriu, que al llarg de la seua obra va equiparar el refús del poble jueu a abandonar la seua cultura amb la resistència dels defensors del català sota el franquisme— s'han deixat entabanar sovint pels brillants resultats obtinguts per la revernacularització de l'hebreu al llarg del segle XX. N'hi ha qui l'ha qualificada fins i tot de «miracle», però convindria no oblidar que l'explicació de l'èxit o el fracàs de la promoció d'una llengua té molt més a veure amb la seua situació social en el moment d'iniciar-se el procés que no amb la seua història anterior, per accidentada que siga. I, pel que fa a l'hebreu, l'heterogeneïtat lingüística de la comunitat jueva de Palestina, mancada d'una llengua comuna, i la familiaritat de gran part de la població amb l'hebreu en l'àmbit litúrgic, unida a una llarga sèrie d'incentius materials i simbòlics, resultaren factors decisius a l'hora d'explicar-ne la generalització arreu del nou Estat.¹⁵ Davant l'omissió d'aquests factors excepcionals, però, el més probable és que qualsevol temptativa de revernacularització idiomàtica assolisca uns èxits molt minsos o desemboque directament en el fracàs.

EXTRATERRITORIALITAT COSMOPOLITA VERSUS MINORITZACIÓ LOCAL

Segurament no és pas casual el fet que George Steiner, un pensador jueu, haja estat un dels exploradors més sagaços de la migració o *extraterritorialitat* lingüística per mitjà dels seus imprescindibles treballs sobre la història de la traducció a Occident i l'anàlisi del nomadisme lingüístic d'alguns grans escriptors contemporanis com Nabókov, Beckett i Borges.¹⁶ Darrere d'aquesta aproximació a l'univers apassionant

¹⁵ Vegeu Itamar EVEN-ZOHAR: «The Emergence of a Native Hebrew Culture in Palestine, 1882-1948», *Polysystem Studies* (= *Poetics Today*, vol. 11, núm. 1), 1990, pp. 175-191; així com Alain DIECKHOFF: «Hebrew, the Language of National Daily Life», a Tony Judt i Denis Lacorne (eds.), *Language, Nation, and State: Identity Politics in a Multilingual Age*, Londres, Palgrave Macmillan, 2004, pp. 187-199

¹⁶ Vegeu George STEINER: *Extraterritorial. Papers on Literature and the Language Revolution*, Londres, Faber & Faber, 1968; així com *After Babel. Aspects of Language and Translation*, Nova York, Oxford University, 1975

de la circulació del sentit a través de la diversitat idiomàtica batega una oberta exaltació del cosmopolitisme, molt en consonància amb la peripècia biogràfica del mateix Steiner.¹⁷ En tot cas, sense qüestionar la sagacitat i la pertinència dels seus plantejaments, del que no hi ha dubte és que idealitza en gran mesura el fenomen de l'extraterritorialitat i en relega a un segon pla els aspectes més prosaics, relacionats amb les estratègies interessades dels escriptors estudiats per assolir la canonització de la seua obra.¹⁸ Però, siga com siga, les perspectives obertes per l'autor d'*After Babel* han obtingut tal grau de divulgació que es poden rastrejar fins i tot en la ficció literària actual, com testimonia la novel·la *Los palimpsestos* (2015) d'Aleksandra Lun, vibrant al·legat en favor de l'extraterritorialitat literària, de la qual la mateixa autora es constitueix en figura arquetípica, com a escriptora en castellà d'origen polonès que es guanya les garrofes com a traductora de la seua llengua materna, de l'anglès, el francès, el castellà, el català, l'italià i el romanès.¹⁹

La novel·la relata, en clau irònica i grotesca, la peripècia de Czesław Przęśnicki, un escriptor homosexual polonès a qui els avatars d'una relació amorosa frustrada porten a l'Antàrtida, on es llicencia en filologia antàrtica i escriu una novel·la en antàrtic —idioma inexistent, inventat per l'autora— titulada *Wampir*, de la qual només aconsegueix vendre uns pocs exemplars. Per a més inri, l'obra és rebuda amb oberta hostilitat pels escriptors antàrtics, que apallissen el protagonista:

cuando me tiraron al suelo entendí que su agresividad se debía a que, a pesar de mi fuerte acento extranjero, yo había escrito mi libro en su lengua materna. Los sabios intelectuales [...] dijeron que estaban hartos de los escritores ilegales que venían a la Antártida a quitarles el trabajo. Intenté explicarles que un idioma no les pertenecía sólo a los hablantes nativos y que los miserables inmigrantes también podíamos escribir, pero ellos continuaron pegándose con sus bastones y acabaron arrojándome a un solar vacío.²⁰

Després de diverses aventures amoroses, tan estrofolàries com desafortunades, el pobre Przęśnicki, ja completament perdut el seny, és internat en un manicomi de Lieja. La doctora que se n'ocupa atribueix la seua patologia al fet d'escriure en una llengua estrangera i decideix sotmetre'l a la *teràpia bartlebiàna* de reinserció lingüística, adreçada als afectats per la síndrome de l'escriptor estranger:

¹⁷ Vegeu George STEINER: *Errata: An Examined Life*, New Haven, Yale University, 1997

¹⁸ Vegeu Pascale CASANOVA: *La république mondiale des lettres*, París, Seuil, 1999, pp. 203-216

¹⁹ Aleksandra LUN: *Los palimpsestos*, Barcelona, Minúscula, 2015

²⁰ *Ibid.*, pp. 20-21

La terapia se divide en dos partes y consiste en analizar los acontecimientos que llevaron al paciente a un manicomio y en hacerle olvidar la lengua extranjera en la que escribió sus libros. Para estos fines al escritor inmigrante se le somete a sesiones psicoanalíticas y a un aislamiento lingüístico en el que solo tiene contacto con su lengua materna o un idioma diferente del que está aquejado.²¹

Però el protagonista es resisteix amb totes les seues forces a oblidar l'antàrtic i, d'amagat, comença a escriure una altra novel·la en aquesta llengua en els marges d'un vell exemplar d'un diari flamenc, mentre sosté al·lucinats diàlegs amb escriptors tan representatius de la transhumància idiomàtica com Joseph Conrad, Witold Gombrowicz, Vladimir Nabókov, Emil Cioran, Agota Kristof, Samuel Beckett, Karen Blixen i Jerzy Kosiński.²²

En definitiva, tal com remarca l'autora, el tema del seu llibre no és altre que la problemàtica adaptació de l'escriptor, entès com aquella persona que fa servir com a eina de treball la seua llengua materna, a l'experiència, cada cop més freqüent, de l'extraterritorialitat. I és que, com assenyala Lun:

Un cop creues la frontera del teu país et converteixes en un estereotip del lloc on vens. La integració sempre és complicada, i quan escrius en una altra llengua pot passar que se't vegi com un intrús o com un traïdor. O que des del país d'origen t'atribueixin un sentiment de culpabilitat, com es pot llegir en algunes biografies de Joseph Conrad.²³

Val a dir que el seu plantejament posa en relleu la casuística associada a l'adopció d'una llengua estrangera com a eina de la creació verbal, no tant des del punt de vista de la valoració en si de l'obra literària produïda com de la mena de relació que s'estableix entre l'escriptor emigrant i la institució literària de la llengua d'acollida. Una relació caracteritzada per una problemàtica similar a la que suscita la integració de l'emigrant en una societat estranya, amb tot el cúmul de resistències, des-

²¹ *Ibid.*, pp. 22-23

²² Curiosament, l'autora hi omet qualsevol referència a escriptors que van abandonar la llengua espanyola com a instrument d'expressió literària en favor d'una altra llengua com ara Néstor Perlongher, Copi, Juan Rodolfo Wilcock o Héctor Bianciotti. Sobre aquesta qüestió, vegeu l'article de Pablo GASPARI: «Inmigración y bilingüismo literario: sobre las lenguas de Copi, Wilcock, Perlongher y Bianciotti», *Hispanic Research Journal*, 10, 2009, pp. 247-257

²³ J. N., «Escriptors en reinserció lingüística, el divertit debut d'Aleksandra Lun», *Ara*, 8 de desembre, 2015. Consultable en línia: <http://www.ara.cat/cultura/Escriptors-reinsercio-linguistica-dAleksandra-Lun_0_1_481851817.html>

confiances i malentesos que sorgeixen entre les dues parts. En trobem una mostra dramàtica a la novel·la *Sense llengua* (1895), de l'escriptor rus Vladímir Korolenko, relat sobre la desesperació i la solitud de l'ingenu Matvéi, un pagès rus emigrat als Estats Units que, a causa d'una circumstància fortuïta, se separa dels seus companys d'emigració i es veu obligat a deambular al llarg de setmanes entre gentes que no l'entenen.²⁴ Això no obstant, aquesta experiència primària de solipsisme idiomàtic a penes es pot comparar amb l'esforç adaptatiu que ha de dur a terme l'escriptor immers en una nova societat, en el context de la qual les aptituds adquirides al país d'origen perden tot el seu valor i ha de fer front a un sentiment de privació lingüística d'una intensitat gairebé intolerable. Joseph Brodsky, que va viure la situació en primera persona, la descrivia en els termes següents:

Ser un escriptor exiliat és com ser un gos o un home enviat a l'espai exterior en una càpsula (més com un gos que com un home, perquè mai te n'hauran de rescatar). I la teua càpsula és el teu idioma. Per rematar la metàfora cal dir que el passatger de la càpsula no triga a descobrir que la llei de gravetat no l'impulsa cap a la Terra sinó que l'allunya d'ella.²⁵

No té res de particular, doncs, que les reaccions «patològiques» suscitades per la comunitat d'acollida oscil·len entre l'acceptació incondicional, sovint aparellada al menyspreu del lloc de procedència, i el rebuig absolut, indissociable de la nostàlgia i la idealització del país que s'ha deixat enrere.²⁶

Tanmateix, la qüestió és potser encara més envitricollada, atès que, com insinua Lun, l'adquisició de la plena «ciutadania» com a escriptor en la llengua d'acollida no es troba subjecta a cap protocol legal, sinó que deriva del grau aprovació assolit entre les instàncies representatives (crítica, editorials, món acadèmic, públic, etc.) d'una institució literària aliena, que, segons les circumstàncies, pot oscil·lar entre

²⁴ Vladímir KOROLENKO: *Bez Yazyka*, 1895. Trad. cast., *Sin lengua*, Barcelona, Barataria, 2011

²⁵ Joseph BRODSKY: *On grief and reason: Essays*, Nova York, Farrar, Straus & Giroux, 1995, p. 32. Citat a partir de Daniel Heller-Roazen, *Ecolalias*, p. 51

²⁶ Vegeu les interessantíssimes reflexions de Georg SIMMEL: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Berlín, Duncker & Humblot, 1908. N'hi ha trad. cat., *Sociologia. Investigacions sobre les formes de socialització*, 2 vols, Barcelona, Edicions 62/Diputació de Barcelona, 1988, especialment les pp. 305-324 del segon volum. També la monografia de León i Rebeca GRINBERG: *Psicoanálisis de la migración y del exilio*, Alianza, Madrid, 1984. Finalment, vegeu la breu però interessant nota de Milan Kundera a *Los testamentos trahis*, París, Gallimard, 1993, sobre el que ell anomena l'*aritmètica de l'emigració*, referida al pes que les diferents edats de la vida tenen en la formació de l'escriptor emigrant. Trad. cast., *Los testamentos traicionados*, Barcelona, Tusquets, 2003, pp. 102-105

el rebuig explícit i l'acceptació entusiasta.²⁷ Per regla general, en el marc de les llengües minoritzades l'actitud predominant sol ser aquesta última, això és, l'escriptor de procedència al·loglota hi és rebut amb franca simpatia (que cal no confondre amb condescendència), perquè la seua elecció idiomàtica reforça de cara a l'exterior la capacitat d'atracció i les pretensions d'universalitat que els seus cultivadors reclamen. Sense sortir de l'àmbit de les lletres catalanes, podem esmentar, a tall d'exemple, l'atenció concitada per la producció de la novel·lista d'origen amazic Najat El Hachmi. Per contra, en l'àmbit de les llengües dominants sol predominar la indiferència o una discreta atenció, tret d'aquelles situacions caracteritzades per l'existència d'una tradició consolidada de purisme idiomàtic, en què l'escriptor emigrant pot haver d'heure-se-les amb les reticències d'una institució literària erigida en zelós custodi de la genuïnitat idiomàtica. En aquest cas, la seua temptativa corre el risc de veure's deslegitimada fins i tot des de la perspectiva de la ciència del llenguatge, tenint en compte que la gramàtica generativa adjudica l'última paraula en matèria de competència al parlant-oient ideal d'una llengua, que la té com a idioma matern, requisit que l'escriptor emigrant mai no es trobarà en condicions de satisfer.

Les reflexions anteriors ens posen sobre la pista de l'existència d'una *extraterritorialitat interna*, que es produeix quan un col·lectiu de parlants, entre els quals figuren en un lloc destacat els escriptors, es veuen obligats a l'emigració idiomàtica sense sortir *stricto sensu* del domini de la «seua» llengua, siga perquè la seua varietat materna manca de la legitimitat requerida per la institució literària, siga perquè pertanyen a algun grup estigmatitzat per la resta de la comunitat lingüística, que rebutja més o menys explícitament el seu parlar. Potser l'exemple més conegut del que acabem d'assenyalar tinga a veure amb la qüestió de la legitimitat del recurs al *Black English* en contextos institucionals als Estats Units i les «Guerres de l'Ús de la Llengua» que s'hi desencadenaren d'ençà que el 1961 el lexicògraf Philip Babcock Gove (1902-1972) va propugnar l'aplicació dels principis «imparcials» de la lingüística estructuralista al *Webster's Third New International Dictionary*, del qual n'era editor en cap. No és aquest el lloc per a esplaiar-nos en l'examen de l'argumentari ventilat en aquesta polèmica, bastarà amb apuntar que, al contrari que els puristes, els partidaris d'una normativa inspirada en la fidelitat a les dades immediates de la llengua acostumen (allí i ací) a incórrer tot sovint en

²⁷ En relació amb aquest assumpte, vegeu les encertades observacions de Pascale CASANOVA: *La république mondiale des lettres*, pp. 189-216

la *fal·làcia descriptivista* —també coneguda col·loquialment com fal·làcia del «bé, tothom ho fa»—, consistent a confondre la promulgació de normes amb la mera constatació de regularitats idiomàtiques. La posició més intel·ligent, en canvi, consisteix a entendre que les normes —la condició de les quals exclou la subjectivitat, així com qualsevol existència metafísica, de caràcter platònic— només poden ser producte del consens d'una comunitat autocentrada, i es troben molt més en consonància amb els principis ètics i els procediments polítics que no amb les teories científiques. Amb paraules de David Foster Wallace, les podem definir com «alguna cosa que la gent ha acordat que és la manera òptima de fer certes coses amb certs propòsits», i la seua finalitat consisteix a «ajudar-nos a avaluar les nostres accions (incloent-hi el que diem) d'acord amb allò que com a comunitat hem decidit que són els nostres veritables interessos i propòsits».²⁸

En clau molt diferent, la qüestió de l'extraterritorialitat interna ha atret també l'atenció de pensadors postestructuralistes com ara el tàndem Deleuze-Guattari o Jacques Derrida. Aquest últim se n'ocupà al llibre *Le monolingüisme de l'autre, ou la prothèse d'origine* (1996), a partir d'una reflexió en clau autobiogràfica que posa en relleu l'experiència paradoxal dels monolingües que es veuen forçats a emprar una llengua que no poden sentir ben bé com a seua —tal com els va ocórrer als jueus algerians, privats de la ciutadania francesa pel govern col·laboracionista de Vichy— i es troben desposseïts de qualsevol legitimitat sobre l'únic idioma que parlen.²⁹ Amb l'argot deconstrucccionista habitual, hi efectua un repàs minuciós de les condicions de viabilitat de la seua condició de monolingüe francès inconfortablement instal·lat en l'única llengua que podia designar com a pròpia, enfront de la qual mai no aconseguí desprendre's d'una certa sensació de neguit, que es manifestava en forma d'adhesió maniàtica a la cura i la puresa del llenguatge, és a dir, al *bon usage*. En tot cas, com va apuntar fa anys Joan F. Mira en un article a propòsit del llibre citat, els «traumes» de Derrida resulten ben poca cosa en comparació amb els que suporten secularment els desposseïts usuaris d'altres llengües:

¡Què hauríem de dir o d'afegir els qui, com jo mateix i els meus companys de generació, i els d'abans i també molts de després, hem hagut de fer nostra [...] una llengua que no ens van «ensenyar a cultivar», una llengua que era pròpia i no ho

²⁸ Vegeu David F. WALLACE: *Consider the Lobster: And Other Essays*, Nova York, Little, Brown & Company, 2005. Trad. cast., *Hablemos de langostas*, Barcelona, Random House Mondadori, 2007, pp. 117 i 118

²⁹ Vegeu Jacques DERRIDA: *Le monolingüisme de l'autre, ou la prothèse d'origine*, París, Galilée, 1996

era, al costat i per sota d'una altra que era l'única que ens ensenyaven a cultivar com a pròpia sense ser pròpia? ¿I què hem de fer si patim, encara, aquesta forma perversa de «monolingüisme de l'altre»?³⁰

Per la seua banda, Deleuze i Guattari, al tercer capítol de *Kafka. Pour une littérature mineure* (1975),³¹ ja havien reflexionat dues dècades abans sobre qüestions similars mitjançant el concepte de *litteratura «menor»*, subjecte a tres condicions:

- 1) No es tracta d'una literatura escrita en una llengua minoritària (o minoritzada), sinó de la literatura que produeix una minoria allotjada en l'interior d'una llengua «major», a la qual sotmet a un fort procés de *desterritorialització*. Amb aquesta noció, extreta de la geografia, els autors apunten cap a un capgirament de soca-rel de les nocions tradicionals que defineixen les estratègies canòniques en l'àmbit consolidat de les literatures «majors». No estem parlant d'una inversió de les pràctiques dominants, que, al capdavant, aquestes grans institucions literàries podrien fagocitar fàcilment, sinó d'encetar *línies de fuga* que, a partir de l'afirmació de la identitat minoritària, contribuïsquen alhora a ultrapassar-la. Malabarismes terminològics a banda, cal remarcar que la posició del tàndem Deleuze-Guattari no difereix gaire de les consideracions que feia Sartre en la dècada de 1950 sobre la poesia de la *négritude*, entesa com una *litteratura de la paradoxa*, que s'esforçava a expressar les vivències dels africans en la llengua del colonitzador, tot sotmetent-la a un procés de profunda dislocació, gràcies al qual es trobava en camí d'assolir la veritable condició de llengua universal.³²
- 2) D'acord amb aquesta concepció, doncs, en una literatura «menor» l'escriptura esdevé una pràctica indefectiblement *política*, començant pel mateix procés d'enunciació, el qual, a causa de l'àmbit reduït en què es mou, enllaça sense solució de continuïtat qualsevol problemàtica de caràcter individual o privat amb l'esfera social o pública, alhora que aboleix la distinció entre l'art i la vida tal com s'entén habitualment en l'àmbit, sempre més distès, de les literatures «majors».
- 3) Finalment, en les literatures «menors» la pràctica de l'escriptura assoleix un *valor col·lectiu*, atès que, per raons estrictament demogràfiques, la seua

³⁰ Joan F. MIRA: «La llengua, l'amor», *Avui*, 30 de maig de 2009, p. 24

³¹ Gilles DELEUZE i Félix GUATTARI: *Kafka. Pour une littérature mineure*, París, Minuit, 1975

³² Sobre aquesta qüestió, vegeu Maria José VEGA: *Imperios de papel. Introducción a la crítica postcolonial*, Barcelona, Crítica, especialment pp. 154-155

situació no sol afavorir l'aparició de grans mestres dotats d'una veu potent i pròpia, capaços d'enlairar-se per damunt de les formes d'enunciació estereotipades. Com a conseqüència d'aquest fet, en aquesta mena de literatures el camp polític contamina qualsevol enunciat i el transforma, *velis nolis*, en expressió de solidaritat comunitària o nacional.

Com ja hem remarcat, al contrari del que en principi ens decantaríem a creure, el qualificatiu de «menor», segons els autors, no es pot aplicar unívocament a certes literatures definides per uns paràmetres sociològics concrets, identificables amb els típics de la minorització lingüística.³³ Més encara: en estricta «coherència» amb el *nomadisme* teòric que postulen, Deleuze i Guattari defugen els plantejaments empírics de la qüestió i reserven el qualificatiu de «menors» només a les literatures sorgides del procés de desterritorialització d'una literatura «major». Una proposta capciosa, si més no, molt en la línia dels escrits «parasociolingüístics» dels postestructuralistes francesos, que oscil·len massa sovint entre l'ocurrència i la superxeria. Només així s'explica el constant il·lusionisme d'un pensament que, mentre escamoteja les condicions d'existència reals de les llengües minoritzades —derivades, precisament, de l'elevació al rang de llengües nacionals dels idiomes en què s'expressen les literatures «majors»—, no cessa d'exalçar el caràcter polític del recurs a les grans llengües nacionals com a vehicle d'una estratègia individual d'enunciació carregada d'implicacions polítiques. I és que, parlant en plata, sostenir que la solució dels complexos problemes que ha d'enfrontar l'escriptor en una llengua minoritzada exigeix escriure en una llengua «major», talment com un jueu txec escrivia en alemany o un uzbek ho fa en rus, no deixa de constituir una monumental presa de pèl.³⁴

Tanmateix, a diferència del rude supremacisme lingüístic espanyol —sustentat en un sentit comú intel·lectualment irrellevant, que barreja el darwinisme social amb el neoliberalisme més barrut i l'*orden y mando*—, absolutament refractari a la crítica,³⁵ cal reconèixer que en francès no han faltat les anàlisis rigoroses so-

³³ Lluís V. ARACIL: «Sobre la situació minoritària», a *Dir la realitat*, Barcelona, Edicions Països Catalans, 1983, pp. 171-206. Consultable en línia: <<http://www.contrastant.net/autoritas/aracil/minoritaria.htm>>

³⁴ Per a una crítica dels plantejaments de Deleuze i Guattari, vegeu Pascale CASANOVA: *La république mondiale des lettres*, pp. 287-193

³⁵ No em rebaixaré a fer un repàs de la bibliografia segregada per l'assumpte al llarg de les últimes dècades, a càrrec d'«eminències» *carpetovetòniques* com Manuel Alvar, Gregorio Salvador, Francisco Rodríguez Adrados o Juan Ramón Lodaes, entre molts d'altres. Sí que paga la pena,

bre el procés històric d'imposició de la llengua, dins i fora de l'hexàgon.³⁶ Ara bé, l'ús que els pensadors francesos esmentats fan d'aquestes recerques indueix a sospitar que respon a una estratègia interessada per partida doble. En primer lloc, remarquem el caràcter extremadament artificios dels textos en qüestió, que es deixen interpretar com una incitació als autors minoritaris a posar literàriament en joc la pròpia diferència en l'interior de la mateixa llengua que aniquila la seua diferència idiomàtica originària, és a dir, una incitació a transformar en virtuosisme estilístic francòfon la situació de *doble confinament* característica de les situacions presidides pel que anomenem síndrome d'Orsenna.³⁷ Pascale Casanova ha suggerit que aquests posicionaments es podrien explicar en certa mesura com una mena de premi de consolació, destinat a compensar en l'esfera ideològica les dramàtiques dificultats amb què entropessen els escriptors procedents de les antigues colònies francòfones que —a diferència dels seus col·legues d'altres llengües, procedents d'arreu del món, que acudeixen a París en cerca de consagració literària internacional— no es troben en condicions de reivindicar cap diferència idiomàtica específica, susceptible de facilitar-los l'ingrés en la república mundial de les lletres. Més aviat al contrari, en la mesura en què s'expressen en la llengua de la metròpoli, són jutjats, sense atenuants, com a escriptors perifèrics, per bé que inequívocament adscrits a la tradició nacional de la literatura francesa.³⁸

Tant se val, per aquesta banda, si ens remetem a la remarca de Derrida que a vegades cal deixar morir una llengua per salvar els seus parlants com a l'exhortació subliminar de Deleuze i Guattari, adreçada en especial als autors de llengües minoritzades per la *Francophonie*, a abandonar els seus respectius idiomes, tot empeltant

però, d'assenyalar l'existència d'una escassa però valuosa bibliografia que discrepa d'aquest discurs monolític, produïda sobretot en anys recents per autors com ara Carlos TAIBO (dir.), *Nacionalismo español. Esencia, memoria e instituciones*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 2007; Juan Carlos MORENO CABRERA: *El nacionalismo lingüístico*, Barcelona, Península, 2008; Luisa Elena DELGADO: *La nación singular. Fantasías de la normalidad democrática española (1996-2011)*, Madrid, Siglo XXI, 2014, o José DEL VALLE (ed.): *Historia política del español. La creación de una lengua*, Madrid, Aluvión, 2015

³⁶ Vegeu, entre d'altres, les aportacions de Louis-Jean CALVET: *Linguistique et colonialisme*, París, Payot, 1974; Renée BALIBAR i Dominique LAPORTE: *Le français national*, París, Hachette, 1974; Renée BALIBAR: *L'institution du français*, París, PUF, 1985; Michel DE CERTEAU, Dominique JULIÀ i Jacques REVEL: *La Révolution française et les patois*, París, Gallimard, 1975; així com l'original reflexió de Lluís V. ARACIL: «Tres vides perpendiculars: Rivaroli, Cloots, Grégoire», a *Dir la realitat*, pp. 221-263

³⁷ Josep J. CONILL: *Del conflicte lingüístic a l'autogestió*, pp. 192-194

³⁸ Vegeu Pascale CASANOVA: *La république mondiale des lettres*, pp. 186-187

al tronc del francès el «geni» d'aquests. Aquests cants de sirena remetent a la mateixa mena d'operació, fraudulenta i quimèrica alhora, que l'escriptor indigenista peruà José María Arguedas volia dur a terme a través del seu castellà literari, presumptament modelat sobre la concepció del món pròpia del quítua.³⁹ Sens dubte entre els atractius de l'astuta apel·lació a la pràctica d'una literatura «menor» figura en un lloc destacat el detall que no es presenta com una incitació repressora a la substitució lingüística, sinó com la provatura «positiva» de contribuir, mitjançant una pràctica subversiva de l'escriptura, a l'enriquiment del cabal expressiu de la llengua dominant, ofegat per una tradició secular de banalitat retòrica. Potser no és casual que el francès i l'espanyol siguin probablement les llengües que han mi(s)tificat de manera més intensa aquesta mena de transfusions idiomàtiques, tenint en compte que, com assenyalava fa anys Antoni Pous, primer traductor de Paul Celan al català:

Hi ha llengües que han perdut llur nervi expressiu perquè molt d'hora, per manca d'un saber humanístic seriós, van fer de la ingeniositat [*sic*] un horitzó literari; d'altres perquè, per un fals reflex del llatí dels llibres, han vingut a convertir-se en un patuès de saló. Pedanteries de tot pelatge han desgraciat, per una bona temporada almenys, llurs glàndules destinades a la recepció i transformació d'elements forans indispensables. Al·ludeixo a l'espanyol i al francès.⁴⁰

Aquest fil argumental actua també com una arma de seducció propagandística, que es preval de la notorietat assolida pel pensament postestructuralista amb l'objectiu de reforçar la posició del francès en el terreny de la competència entre els idiomes més ben posicionats en l'esfera internacional, tot presentant-lo com una llengua enganyosament alineada amb el combat de les llengües desfavorides pel reconeixement dels seus drets, en oposició al predomini global de l'anglès o al *quiero y no puedo* de l'espanyol.

Ben mirat, l'única manera de fer un ús coherent del discurs de Deleuze i Guattari consisteix —ja ho hem assenyalat— a identificar el concepte capciós de lite-

³⁹ Vegeu el breu volum amb els assaig de Mario VARGAS LLOSA: *La novela*, i José María ARGUEDAS: *La novela y el problema de la expresión literaria en el Perú*, Buenos Aires, América Nueva, 1974; així com la revisió polèmica dels plantejaments novel·lístics de l'indigenisme d'Arguedas duta a terme per Mario VARGAS LLOSA: *La utopía arcaica: José María Arguedas y las ficciones del indigenismo*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1996. Amb tot, segurament la reflexió més lúcida sobre l'assumpte ens la proporciona Lluís V. ARACIL: «Et tout le reste est littérature», *L'Espill*, 16, 1982, pp. 57-70, reeditat a *Dir la realitat*, pp. 135-153

⁴⁰ Antoni Pous: «Sobre traducció de poesia», a Antoni Pous, *Traduccions de Paul Celan*, Barcelona, Lumen, 1976, pp. 7-16 [16]

ratura «menor» amb les literatures produïdes en llengües minoritzades, atès que aquestes són les úniques que existeixen realment, a la manera d'una matrioixca, a l'interior d'una altra de més «gran». Així ho va posar en relleu Lluís V. Aracil en la seua anàlisi de la *interposició* i la *intrusió* com a dispositius mitjançant els quals la llengua nacional exclou l'idioma minoritzat de la comunicació directa amb la resta del món i, alhora, en capil·laritza la comunitat lingüística, tot curtcircuitant el normal funcionament de la seua llengua. Tanmateix, un cop fet aquest aclariment, caldria recuperar l'apel·lació de Deleuze i Guattari a mantenir una vigilància constant sobre la pràctica que es fa de l'escriptura en l'àmbit d'aquestes literatures, perquè no es deixen atrapar per la dèria identitària, que constitueix el risc principal a què es troba exposada tota minoria. Milan Kundera la descriu com el *terrorisme del petit context*, que «reduïx tot el sentit d'una obra al paper que aquesta té en el seu propi país». ⁴¹ John Holloway, al seu torn, posa l'èmfasi en la necessitat d'evitar que la pràctica desterritorialitzada que caracteritza, de grat o per força, la literatura minoritzada esdevinga un objectiu *per se* i done pas a una nova reterritorialització, ara en forma d'alienació narcisista. Òbviament, pretensions estètiques a banda, la lluita dels autors minoritzats no pot renunciar a la reivindicació política de caràcter identitàri, però, si no vol ser reabsorbida per un *statu quo* que instrumentalitza desacomplexadament un món fragmentat en tota mena d'identitats, ha d'ultrapassar aquesta limitació i encabir en el seu discurs el crit de revolta contra l'opressió idiomàtica globalment institucionalitzada, de la qual s'erigeix alhora en conseqüència i en denúncia. ⁴² Sóc conscient de les dificultats que aquesta exigència planteja, atesa la problemàtica posició, sotmesa a constants esborraments, del subjecte subaltern, que sovint arriba a inhabilitar-lo com a testimoni de la seua condició, ⁴³ fins al punt que, com va observar Rafael Argullol durant els seus viatges per certes zones de Llatinoamèrica:

lo que más me impresionó fue el silencio sepulcral, un silencio que se escuchaba. Eran lugares habitados por indios y ahí fue donde pude entender lo que había

⁴¹ Milan KUNDERA: *Le rideau*, París, Gallimard, 2005. Trad. cat., *El teló*, Barcelona, Tusquets, 2005, p. 54. Sobre aquesta qüestió i la manera en què repercuteix en els diversos àmbits literaris, vegeu també les pertinents reflexions de Pascale CASANOVA: *La république mondiale des lettres, passim*

⁴² John HOLLOWAY: *Change the World without taking Power*, Londres, Pluto, 2002. Trad. cast., *Cambiar el mundo sin tomar el poder*, Barcelona, El Viejo Topo, 2002, pp. 146-148

⁴³ Sobre aquesta qüestió, vegeu les consideracions de Gayatri CHAKRAVORTY SPIVAK: *Can the subaltern speak?*, Basingstoke, Macmillan, 1988

significado la ruptura de la colonización: ¡se les había arrancado la lengua! Aunque hablaran en español, yo era para ellos siempre un extranjero, un gringo.⁴⁴

Com argumenta Édouard Glissant, aquesta opció, per mor de coherència, no més pot recolzar en la reivindicació del multilingüisme, però no entès merament com la coexistència i l'aprenentatge de diverses llengües, sinó mitjançant la seua plasmació en una *escriptura polifònica*, capaç d'acollir *la presència de les llengües del món en la pràctica de la llengua pròpia*. I això demana actuar-hi d'acord amb una estratègia peculiar:

tot desviant-la i derrocant-la no mitjançant síntesis, sinó mitjançant obertures lingüístiques que em permeten nuar relacions entre les diverses llengües que avui es parlen sobre la faç de la terra —relacions de dominació, de connivència, d'absorció, d'opressió, d'erosió, de tangència, etc.—, com a element d'un drama grandios, d'una tragèdia gegantina de la qual la meua pròpia llengua no es troba sana ni estàlvia. Per consegüent, no puc escriure la meua llengua de manera monolingüe, l'escric com a espectador d'aquesta tragèdia, d'aquest drama. No hi ha salvació per a cap llengua de les que es parlen al món, si hom deixa que en muiren la resta. En la relació d'accents dramàtics que es dona avui entre les llengües, així com no puc escriure com si fos monolingüe, tampoc no puc defensar la meua llengua de forma monolingüe. He de defensar-la tenint present que no n'és l'única amenaçada.⁴⁵

Precisament per aquest motiu faríem bé de no oblidar que els exemples més nombrosos d'extraterritorialitat o desterritorialització literària —digueu-li com vulgueu— no provenen de cap opció estètica ni entre els seus representants solen figurar les grans patums de la creació en més d'una llengua, com la nòmina d'escriptors estudiats per Steiner. De fet, entre aquests exemples cèlebres i l'opció triada per la majoria dels escriptors, consistent a fer servir la seua llengua materna, hi ha una infinitat de casos difícils de classificar, sobre els quals, molt simptomàticament, Steiner i els postestructuralistes francesos guarden un ominós silenci. D'una banda, no hem d'oblidar els nombrosíssims exemples de multilingüisme amb arrels

⁴⁴ Rafael ARGULLOL: «Me importa el yo que se pierde», entrevista amb José Andrés Rojo, *El País (Babelia)*, 18 de setembre de 2010, p. 12. Consultable en línia: <https://elpais.com/diario/2010/09/18/babelia/1284768742_850215.html>

⁴⁵ Édouard GLISSANT: *Introduction à une poétique du divers*, París, Gallimard, 1996. Citat a partir de la trad. cast., *Introducción a una poética de lo diverso*, Barcelona, Ediciones del Bronce, 2002, p. 42

familiars, que cada subjecte —en especial si es tracta d'escriptors— sol gestionar de manera diversa, segons els seus avatars biogràfics i contextuals.⁴⁶ Malgrat tot, els exemples més abundants i problemàtics de bilingüisme literari acostumen a presentar-se com a *fets socials*, en el sentit durkheimià del terme, i tenen lloc en situacions caracteritzades per l'existència de processos de minorització lingüística. Tret de comptadíssimes excepcions, la pràctica de l'escriptura bilingüe, enfrontada amb aquesta mena de situacions, es troba molt lluny de ser viscuda com una experiència joiosa i alliberadora, ja que no naix de cap voluntat artística d'explorar els replecs íntims d'una identitat idiomàtica complexa, sinó de la necessitat dels autors de guanyar-se els cigrons en l'única llengua en què resulta rendible publicar, per tal de poder continuar escrivint durant les estones lliures la seua obra autènticament «personal» en la llengua proscriu. No cal que m'estenga gaire en la descripció d'aquesta mena de «compromisos», tan familiars, d'altra banda, a l'escriptor en llengua catalana.⁴⁷ Només hi afegiré que no constitueixen cap testimoni d'enriqui-

⁴⁶ Sobre aquest assumpte vegeu els llibrets, absolutament recomanables, d'Agota KRISTOF: *L'alphabète. Récit autobiographique*, Ginebra, Zoé, 2004; i de Sylvia MOLLOY: *Vivir entre lenguas*, Buenos Aires, Eterna Cadencia, 2016. Especialment rellevant per al lector valencià resulta, en aquest sentit, l'assaig «De lugares y lenguas», de Rafael Chirbes, procedent d'una conferència pronunciada el 1997 al Palau Pineda de València i inclòs més tard al seu llibre *El novelista perplejo*, Barcelona, Anagrama, 2002, pp. 117-136, a la pàgina 135 del qual llegim la següent emotiva reflexió: «Los azares de la vida me han llevado a escribir en una lengua que no fue la de mis abuelos y padres, ni la de mis hermanos y sobrinos, la de mis primas de Tavernes, la de mis amigos de Denia, esa en la que yo mismo aprendí a nombrar casi todo lo necesario, la que yo mismo hablo con la torpeza de un autodidacta cada vez que piso esta tierra y en la que, sin embargo, como ustedes habrán tenido ocasión de comprobar, si han leído alguno de mis libros, o como comprueban ahora mismo, no escribo. No sé lo que eso quiere decir. Sé que significa algo que me desazona. Cuando, por alguna razón, paso unos días aquí, siento que escribo en una lengua que es la mía, porque con ella he vivido más de cuarenta años, y en ella me he hecho escritor, y que al mismo tiempo no es la mía, porque mis abuelos y mis padres apenas la entenderían, y porque deja fuera una parcela de mí mismo que permanece yerma»

⁴⁷ Pel que fa al català, cal citar l'aportació clàssica de Francesc VALLVERDÚ: *L'escriptor català i el problema de la llengua*, Barcelona, Edicions 62, 1968, 2a ed. revisada 1975. Vegeu també l'article ja citat de Lluís V. ARACIL: «Et tout le reste est littérature». A tall de contrast, resulta interessant la reflexió de l'escriptor basc Iban ZALDUA: *Ese idioma raro y poderoso. Once decisiones cruciales que un escritor vasco está obligado a tomar*, Madrid, Lengua de Trapo, 2012. Al llarg de les últimes dècades, l'anàlisi d'aquesta mena de conflictes entre els repertoris culturals expressats per la diversitat lingüística ha estat objecte de la Teoria del Polisistema, promoguda pel professor israelià Itamar Even-Zohar. En podeu consultar una àmplia selecció de treballs al lloc web <www.tau.ac.il/~itamarez>. Per a un recull antològic de les contribucions dels principals representants d'aquest corrent, vegeu Montserrat IGLESIAS SANTOS (ed.): *Teoría de los Polisistemas*, Madrid, Arco, 1999. Vegeu també l'interessant *survey* de María José VEGA: *Imperios de papel. Introducción a la crítica postcolonial*, especialment les pp. 153-198

ment cultural, sinó una malversació de temps i d'energies, així com una amputació de recursos, en la mesura que els avanços socials de la llengua dominant comprimeixen el repertori de la llengua recessiva, i la pràctica del bilingüisme literari afaforeix la interferència aclaparadora de l'una sobre l'altra. Al límit, l'escriptor en una llengua minoritzada pot veure's irremeiablement abocat a triar entre l'adopció de la llengua majoritària o el confinament en l'àmbit d'una llengua deturpada i sense lectors. En casos extrems, la solució adoptada pels últims mohicans sol consistir en edicions bilingües, en què el vernacle matern, en un intent desesperat d'arribar al «públic», cerca la creu imprescindible de la llengua dominant. La història de la literatura occitana moderna va plena d'exemples del que dic —i no n'és pas l'única.

Caldrà remarcar que aquesta mena de *via crucis* lingüístic, ja que d'això es tracta al capdavant, suposa una experiència de l'extraterritorialitat molt més dramàtica i radical que qualsevol de les evocades per Steiner o els postestructuralistes francesos? O és que quan Deleuze i Guattari, amb el seu argot idiosincràtic, descriuen la des-territorialització inherent a l'«esdevenir-animal» de certs personatges kafkians com un «viatge immòbil i sense desplaçament; que no pot viure's o comprendre's sinó en intensitat (travessar llindars d'intensitat)»,⁴⁸ no ens forneixen sense ser-ne conscients una descripció canònica de la mena d'experiència associada a la minorització lingüística? Encara que, si bé es considera, hi arriben amb segles de retard, perquè a començaments del segle XIX el català Antoni Puigblanch ja advertia amb enveja-ble lucidesa als seus conciutadans que «será siempre extrangero en su patria, y [...] quedará privado de una gran parte de la ilustración que proporciona la recíproca comunicación de las luces, el que no posea como nativa la lengua nacional».⁴⁹ Atesa l'experiència traumàtica descrita per Puigblanch, potser no és pas fortuït que el tema de l'exili i l'emigració, unit a la síndrome ossiànica del *last minstrel*,⁵⁰ constitueixi l'experiència clau entorn de la qual graviten algunes de les obres fundacionals de la literatura catalana moderna, com ara el poema anònim «Lo Temple de la Glòria» —atribuït, entre d'altres, al mateix Puigblanch— i «La Pàtria», de Bonaventura Carles Aribau. Al cap i a la fi, per molt que el català de l'època fos una llengua perfectament viva, el sentiment d'exili que batega implícitament en aquestes obres té a veure sobretot amb la supervivència d'una producció escrita en català aferrada

⁴⁸ Gilles DELEUZE i Félix GUATTARI: *Kafka. Pour une littérature mineure*, citat a partir de la trad. cast. *Kafka. Por una literatura menor*, Mèxic, Era, 1978, p. 56

⁴⁹ Antoni PUIGBLANCH: *La Inquisición sin máscara*, Cadis, Josef Niel i Manuel Carreño, 1811. Reed. facsímil, Barcelona, Alta Fulla - Patronat Municipal de Cultura de Mataró, 1988, p. 306

⁵⁰ Vegeu Isidoro MONTIEL: *Ossián en España*, Barcelona, Planeta, 1974

en bona mesura a models estètics caducats i amb la seua exclusió de l'escenari de les literatures modernes, dominat aleshores pel romanticisme emergent.

SOLIPSISMES LINGÜÍSTICS

Mentre hi ha algú amb qui parlar-la, una llengua no deixa d'acomplir la seua funció d'eina comunicativa, a partir del qual es deriva un sentiment de pertinença recíproca, fundat en la intercomprensió mútua. Això no obstant, hi ha dues situacions en què aquest sentiment es veu dràsticament amputat, «la bogeria i la mort, estats en què el llenguatge ja no significa».⁵¹ Més endavant examinarem els vincles entre la llengua i la mort, tal com es concreten en l'experiència d'emportar-se una llengua a la tomba. A tall de contrast, però, paga la pena de fer abans una ullada als misteriosos camins a través dels quals la bogeria esquivia el problema de la intercomprensió, fonamentalment perquè constitueixen tot just el revers dels que segueix la mort: aquesta actua per *supressió*; aquella, per *proliferació*. En altres mots: les llengües desapareixen del món de la vida alhora que els seus parlants, però els bojos (i els infants) trenquen els llaços comunicatius amb la resta de la humanitat per mitjà de la creació de llengües particulars, sovint generades a través de procediments «perversos». A l'entremig, hi ha el fenomen inquietant de la *glossolàlia*, consistent a «parlar en llengües», encarnat en la pràctica de mitjans com Hélène Smith —amb les seues sorprenents posades en escena del sànscrit i la llengua dels marcians—⁵² o en el culte de les esglésies pentecostals. D'acord amb Marina Yaguello, la glossolàlia implica «la capacité d'inventer une pseudo-langue, qui, selon son degré d'élaboration, de stabilité, pourra ressembler plus ou moins à une vraie langue».⁵³ Amb el benentès que les «llengües» generades per aquesta peculiar manifestació verbal difícilment poden ser considerades com un sabotatge de la intercomprensió, sinó més aviat com una via molt «discutible» —per dir-ho diplomàticament— d'accés a realitats extrasensorials, un instrument de predicació o una modalitat carismàtica de pregària personal, en virtut de la qual el creient estableix un contacte íntim amb l'Esperit Sant, que balbujeja per la seua boca.

⁵¹ George STEINER: *Extraterritorial*, p. 98

⁵² Per a un estudi clàssic sobre l'assumpte, vegeu Théodore FLOURNOY: *Des Indes à la planète Mars: étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie*, París, F. Alcan, 1900. Consultable en línia: <<https://archive.org/details/desindeslaplan00flou/page/416>>

⁵³ Vegeu Marina YAGUELLO: *Les fous du langage. Des langues imaginaires et de leurs inventeurs*, París, Seuil, 1984, pp. 109-138. Pel que fa a la glossolàlia dels cultes pentecostals, vegeu el minuciós estudi de Nathalie DUBLEUMORTIER: *Glossolalie. Discours de la croyance dans un culte pentecôtiste*, París, L'Harmattan, 1997

Pel que fa als mecanismes per mitjà dels quals els bojos i els infants se situen més enllà del terreny de la intercomprensió, podem il·lustrar-los amb alguns exemples reveladors que potser ens ajudaran a entendre millor aquesta mena de conductes. Particularment interessant resulta el cas de l'escriptor nord-americà Louis Wolfson en *Le Schizo et les langues*, obra en la qual s'embarca en la tasca llunàtica de transformar qualsevol frase escoltada o llegida en la seua llengua materna —l'anglès, envers el qual experimenta un intensíssim refús patològic— en un saber que manté la fonètica i el sentit de l'original a partir de combinacions de mots procedents sobretot del francès, però també de l'alemany, l'hebreu i el rus.⁵⁴ També podem recordar ací l'anècdota, reportada per Paul Watzlawick, d'un jove pacient del psiquiatre Milton Erickson que, tret de la declaració del seu nom i les salutacions formals, s'expressava durant la resta del temps en una llengua d'invenció pròpia, actitud que feia inviable la teràpia. La curació fou possible tan sols després que Erickson decidí administrar-li una bona dosi de la seua pròpia medicina i, durant les entrevistes, començà a fer servir una llengua tan inintel·ligible com la del pacient, fins que aquest va abandonar la seua resistència i, al cap d'algunes sessions, li va proposar d'enraonar tots dos en anglès.⁵⁵

Una altra sembla ser la problemàtica dels llenguatges infantils: en aquest cas la voluntat d'excloure's de la comunicació amb el proïsme no sembla tan evident, ja que el recurs del subjecte al seu llenguatge particular en determinades esferes no sol excloure l'ús del llenguatge compartit en la major part de les activitats quotidianes. Al llibre citat, Watzlawick ens en proporciona un parell de referències dignes de ser tingudes en compte per la seua complexitat. La primera té a veure amb l'italià E. J., que va desenvolupar des de nen una llengua pròpia, el *markuska*, les beceroles de la qual va ensenyar als germans i amics, i ja no va deixar de cultivar-la al llarg de la seua vida, fins al punt d'escriure-hi poesia.⁵⁶ L'exemple anterior evidencia els intensos lligams existents entre la creativitat lingüística infantil i l'activitat de certs escriptors de ciència-ficció i dels inventors de llengües artificials, sobretot quan les seues propostes no obtenen cap ressò, que sol ser el més habitual.⁵⁷

⁵⁴ Vegeu Louis WOLFSON: *Le Schizo et les langues*, París, Gallimard, 1970

⁵⁵ Paul WATZLAWICK: *Die Möglichkeit des Andersseins*, Berna, Hans Huber, 1977. Trad. cast., *El lenguaje del cambio*, Barcelona, Herder, 1992, pp. 125-127

⁵⁶ *Ibid.*, pp. 61-62

⁵⁷ Pel que fa a la creativitat lingüística de la literatura de ciència ficció, vegeu Jordi SOLÉ I CAMARDONS: *Les paraules del futur. Llengües i comunicació en la ciència ficció*, València, 3i4, 1995. Sobre la qüestió de les llengües artificials, vegeu Pierre JANTON: *L'espéranto*, París, PUF, 1976; així com Umberto ECO: *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Roma-Bari, Laterza, 1994

Molt més singular, a causa de l'adhesió radical a la llengua que va concebre, és el cas, reportat originàriament per Otto Jespersen, d'una nena nascuda al nord d'Islàndia a començaments del segle XIX, que va començar a parlar amb el seu germà bessó en una llengua incomprendible per a la resta de la família. Totes les temptatives d'ensenyar-li l'islandès fracassaren i van ser els parents i amics els que finalment aprengueren a parlar la llengua de la nena. Era intel·ligent i de caràcter feréstec i al germà li calgué traduir el catecisme a la llengua que compartien i fer d'interpret davant del pastor per tal que pogués rebre els sagraments de la seua església.⁵⁸ Malgrat el fet de tractar-se de conductes extremes, la major part de les referències anteriors, tant pel que fa a la creativitat lingüística dels bojos com, sobretot, dels infants, qüestionen la tesi de Steiner sobre el refús a la significació. Més aviat, em decante a creure que apunten cap a una modalitat de significació sui generis, que es fonamenta en unes regles distintes de les que regeixen l'ús lingüístic quotidià, atès que els usuaris d'aquestes llengües juguen uns jocs de llenguatge diferents dels de la resta de la humanitat. Estaríem temptats de relacionar-los amb el *codi restringit* de Basil Bernstein,⁵⁹ si no fos perquè propendeixen al solipsisme, característica que els transforma més aviat en autèntics *codis restringents*.

En alguna mesura, totes les referències que acabem d'esmentar es poden classificar dins la categoria dels comportaments idiomàtics patològics o estraforals, però la qüestió del solipsisme lingüístic ha suscitat també l'interès de la literatura. Destaca en aquest àmbit el relat de Tommaso Landolfi «Dialogo dei massimi sistemi» (1937),⁶⁰ que dona nom al llibre del mateix títol, on enfoca la qüestió de la llengua d'un sol parlant des d'una perspectiva estètica, propera en alguns aspectes a les posicions de Wittgenstein. El protagonista rep un dia la visita del seu amic Y., personatge tímid i esquiu que, després de profundes meditacions sobre l'assumpte, ha arribat a la conclusió que per al poeta resulta preferible escriure en una llengua poc coneguda, perquè aquesta circumstància l'obliga a suplir les seues mancances de vocabulari mitjançant perífrasis i imatges, susceptibles sempre d'enriquir l'expressivitat del text i allunyar-lo dels llocs comuns. El cas és que, com si es tractés d'una confirmació diabòlica de les seues intuïcions, Y. li explica que fa un temps va entrar en contacte amb un vell capità anglès que es vantava del seu coneixement

⁵⁸ Paul WATZLAWICK: *El lenguaje del cambio*, p. 145, n. 2

⁵⁹ Vegeu Basil BERNSTEIN: *Class, Codes and Control*, vol. I, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1971

⁶⁰ Tommaso LANDOLFI: *Dialogo dei massimi sistemi*, Florència, Fratelli Parenti, 1937. Trad. cast., Tommaso Landolfi, *Inventiones*, Madrid, Siruela, 1991, pp. 357-368

d'una gran varietat de llengües orientals, en especial del persa. Aquest es va oferir a ensenyar-li'l, cosa que va fer de manera eminentment pràctica gràcies al mètode de la conversa i d'explicacions gramaticals per escrit, en forma d'apunts. Un bon dia el capità va haver de partir cap a Escòcia, però Y., convençut que ja havia avançat força en el domini de la llengua, hi escriu tres breus poemes i alhora comença a interessar-se per la literatura persa. Delerós de conèixer el text original dels versos d'un poeta que admira, adquireix un exemplar de la seua obra i descobreix amb estupefacció que no hi entén un borrall: el persa autèntic li resulta una llengua del tot desconeguda, començant pels caràcters de l'escriptura. Desconcertat, es posa a consultar lingüistes, compra gramàtiques i crestomaties, però no aconsegueix identificar de cap de les maneres l'idioma que li va ensenyar el vell capità. Finalment, decideix escriure-li una carta per comunicar-li la seua frustració, però el capità, en comptes d'esvair-li els dubtes, respon que no és capaç d'identificar la llengua apresada per Y. Més encara, per reblar el clau, li comenta que, si bé durant les lliçons la memòria li podia haver jugat puntualment alguna mala passada, Y. pot estar ben segur que la llengua dels seus poemes no és la que ell li va ensenyar, sinó una altra de la seua pròpia collita. Davant d'una situació tan absurda, a Y. no li queda més remei que arribar a la conclusió que el capità es va inventar l'idioma a mesura que li l'ensenyava, i després se'n va oblidar del tot.

La cosa no tindria més importància si no fos perquè, a causa de l'estafa idiomàtica de què ha estat objecte, ara resulta que els tres poemes de Y. estan escrits en una llengua inexistent. Ell i el seu amic, aclaparats per la magnitud del problema, decideixen consultar un famós crític local, el qual —després d'assabentar-se que, en un rampell de desesperació, Y. va destruir totes les seues notes gramaticals— proposa considerar els poemes com els únics vestigis d'una llengua morta. Però la solució no convenç els protagonistes, atès que la llengua dels poemes en qüestió no satisfà els requisits per poder considerar-la així: el pseudopersa de Y. no remet a cap comunitat ètnica desapareguda ni pot ser identificat amb les restes lexicals, gramaticals i sintàctiques d'algun idioma existent en el passat. D'altra banda, la consciència d'aquesta mancança d'ús social fa molt difícil, per no dir impossible, la tasca d'assegurar un sentit estable als mots d'aquesta «llengua», confinada a la consciència d'un sol individu i, en conseqüència, al significat dels poemes mateixos. El crític suggereix que el garant d'aquest significat no pot ser altre que el mateix Y., que sempre estarà en condicions de traduir els seus poemes a una llengua compartida amb altres persones. Però Y. insisteix en la dificultat de donar una versió comprensible dels seus versos en qualsevol altra llengua, amb l'argument que aquests perdrien en el tràmit la millor part del seu sentit. Si fos així,

replica el crític, ens trobaríem davant d'una obra d'art que només pot ser jutjada per una sola persona, i serà el mateix Y. l'únic que podrà decidir sobre la vàlua de la seua producció poètica. Ara bé, un cop admesa aquesta possibilitat, haurérem de convenir que d'ara endavant només caldrà aplegar alguns sons bells i sonors i atribuir-los després un significat arbitrari, de manera que cada poema podria situar-se en l'origen d'una llengua tan nova i incompleta com efímera, només accessible al seu autor, la glòria literària del qual ningú no tindrà dret a impugnar. Fet això, només cal donar un altre pas i convenir que la creació poètica pot prescindir alegrement de qualsevol significat.

Com el lector ja deu haver intuït, la narració de Landolfi constitueix una esmolada reflexió, no exempta d'ironia, sobre les conseqüències estètiques radicals de certes propostes avantguardistes de procedència dadaïsta com «Karawane», d'Hugo Ball,⁶¹ que erigien el significat fònic o gràfic en protagonista absolut de la composició poètica, tot prescindint de qualsevol referència a un significat ulterior socialment sancionat. No ens podem aturar ací a desenvolupar les implicacions filosòfiques subjacents a aquesta mena d'obres, la importància de les quals només resulta equiparable als *ready-made* de Marcel Duchamp. Remarqueu, però, que, tenint en compte la seua intenció provocadora —extensible a la narració de Landolfi—, aquestes obres podrien ser considerades com una mena de posada en escena en clau bufonesca del llenguatge privat wittgensteinià i alhora com un qüestionament *avant la lettre* de l'hegemonia del logocentrisme, entès com a metafísica de l'escriptura fonètica,⁶² que privilegia en el pensament occidental l'experiència de la veu que s'escolta a si mateixa com a expressió primigènica de la consciència, atès que, d'una banda, empenen l'escriptura en qualitat de mera inscripció, deslliçada de qualsevol significat, i, de l'altra, solen admetre diverses realitzacions orals.

EXTINCIÓ LINGÜÍSTICA I EXTINCIÓ PERSONAL:

LA LLENGUA COM A DONZELLA DE FERRO

En qualsevol cas, l'autèntica apocalipsi lingüística sobrevé quan la minorització es consuma i la llengua queda reduïda a un sol parlant, que concentra en la seua persona «el silenci de tot un poble desaparegut».⁶³ De fet, és discutible que el terme

⁶¹ El lector curiós en pot escoltar una *performance* en línia: <https://www.youtube.com/watch?v=z_8Wg40F3yo>

⁶² Vegeu Jacques DERRIDA: *De la grammatologie*, París, Minuit, 1967, especialment la primera part

⁶³ Carles CASAJUANA: *L'últim home que parlava català*, Barcelona, Planeta, 2009, p. 200

«parlant» es pugua aplicar a aquesta mena de situacions, perquè si una llengua deixa d'emprar-se en les relacions interpersonals i sobreviu només com a vehicle del monòleg interior d'un únic individu, difícilment pot ser considerada com a tal. Al llarg del segle XX psicòlegs com Vigotski van estudiar l'ús egocèntric del llenguatge i arribaren a la conclusió que les seues característiques no es poden dissociar de l'ús social, ja que tots dos responen al mateix objectiu, per bé que aquest regula els intercanvis i aquell la conducta —és a dir, la *comunicació* i la *consciència*, respectivament.⁶⁴ En sintonia amb aquests plantejaments, el sociòleg alemany Niklas Luhmann sostenia que la relació entre els individus i la societat pot descriure's en termes d'*acoblament estructural*. Tot el que es pot comunicar ha de passar en primer lloc pel filtre de la consciència individual, que està situada en l'entorn del sistema social i és capaç de percebre els esdeveniments del món. Però els individus no comuniquen, aquesta operació és pròpia dels sistemes socials. Més encara: es tracta de l'única operació genuïnament social, ja que requereix la concurrència d'un gran nombre de consciències —tesi que integra implícitament la sociabilitat com a part constitutiva de la comunicació—, sense que pugua ser imputada a cap en concret. Per tant, si bé la comunicació depèn de la consciència, n'és alhora operativament independent, ja que la consciència mai no és comunicació, sinó que la seua funció consisteix a proveir de pertorbacions els sistemes socials a través de l'acoblament estructural.⁶⁵

La tècnica literària del monòleg interior, emprada sobretot per alguns dels grans novel·listes anglosaxons del segle XX com ara James Joyce, Virginia Woolf o William Faulkner, pel mer fet de transformar en un recurs literari la transcripció del magma lingüístic que habita la consciència individual, ha contribuït a popularitzar una concepció il·lusòria del llenguatge egocèntric, que funciona de manera bastant més complexa del que hi deixa entreveure la seua plasmació narrativa.⁶⁶ Una il·lustració literària d'aquesta intuïció la trobem a la novel·la *La machine à lire les pensées* (1937), d'André Maurois, sàtira implícita de la fortuna assolida pel

⁶⁴ Vegeu Lev Semeónovix VIGOTSKI: *Pensament i llenguatge*, Moscou, 1934. Trad. catalana parcial, *Pensament i llenguatge*, Vic, Eumo/Diputació de Barcelona, 1988, especialment pp. 147-238

⁶⁵ Vegeu Niklas LUHMANN: *Introducción a la teoría general de sistemas* (llicions publicades per Javier Torres Nafarrate), Mèxic, Universidad Iberoamericana-ITESO-Anthropos, 1996. L'interès d'aquestes qüestions per a la sociologia del llenguatge és abordat amb detall a l'article de Josep J. CONILL i Anna SALOMÉ: «Elements per a una sociologia sistemàtica del llenguatge», *Caplletra*, 37, 2004, pp. 153-194. Consultable en línia: <<http://www.raco.cat/index.php/Caplletra/article/view/281601/370104>>

⁶⁶ Vegeu Miquel SIGUAN: «La expresión literaria del lenguaje interior», a Miquel Siguan (coord.), *Estudios de psicolingüística*, Madrid, Pirámide, 1986, pp. 221-234

monòleg interior mitjançant el relat de la invenció d'un artefacte capaç de permetre als seus compradors l'accés als pensaments dels altres. En principi l'invent és rebut amb entusiasme, però al cap de poc temps els usuaris s'adonen que resulta del tot inútil, perquè l'univers caòtic del llenguatge interior no transmet cap contingut intel·ligible.⁶⁷

Del que no hi ha dubte és que la literatura, atesa la seua extraordinària capacitat de reflectir l'experiència humana, representa un dels instruments més adequats per explorar els drames aparellats a la fase terminal d'una llengua, viscuda sovint pels seus últims parlants amb una intensa angúnia. En aquest terreny els valencians podem adduir una referència clàssica: em referisc al poema «El mal ensomni» (1908), de Teodor Llorente, un exercici de prospectiva sociolingüística *avant la lettre* en el qual el negre futur que el patriarca de la Renaixença augurava al nostre català apareix descrit com un escenari a llarg termini, tot i que això no aconsegueix esvair l'angúnia dels seus versos.⁶⁸ Un segle més tard, l'esmentat Carles Casajuana, a la novel·la *L'últim home que parlava català* (2009), ha reprès l'assumpte en forma de reflexió de pa sucat amb oli, que serveix de pretext per a ordir la trama d'una narració intranscendent i plena de tòpics, adreçada al consum del gran públic.

Però si volem burxar en la fenomenologia existencial associada a la condició d'últim parlant d'un idioma, caldrà atendre en especial a les obres escrites en una llengua agonitzant com l'occitana. Sens dubte, el millor exemple d'aquest cul de sac idiomàtic el trobem en *Lo libre dels Grands Jorns* (1964), de Joan Bodon, prologat i traduït al català per Joan-Lluís Lluís fa uns anys amb el títol d'*El llibre dels finals*. Val a dir que es tracta d'un relat molt interessant, però no de cap obra mestra —ni podia ser-ho, perquè una literatura «mai no s'acaba amb una obra mestra».⁶⁹ Bodon va ser un dels novel·listes occitans més importants del segle XX i a les seues obres desenvolupa el destí tràgic d'Occitània i la seua llengua, aniquilats per l'Estat francès. Una de les característiques de la seua escriptura és l'estreta relació que s'hi estableix entre el naufragi col·lectiu i la impotència dels protagonistes per capgirar-lo. No debades, com assenyala Joan-Lluís Lluís al pròleg:

Va conviure, com tants militants de llengües dites regionals de França, amb tot de paradoxes: admirava el seu pare per no haver parlat mai en francès amb ningú

⁶⁷ André MAUROIS: *La machine à lire les pensées*, París, Gallimard, 1937

⁶⁸ El millor estudi que conec sobre el poema és l'assaig «La llengua dels avis al País Valencià, una cronologia trabucada?» de Lluís V. ARACIL: *Dir la realitat*, pp. 155-170

⁶⁹ Joan BODON: *Lo libre dels Grands Jorns*, Tolosa, Institut d'Études Occitanes, 1964. Trad. cat., *El llibre dels finals*, Barcelona, Club editor, 2015, p. 70

però ell no va parlar mai occità als seus fills. Veig dues raons possibles i compatibles entre elles, a aquesta no transmissió voluntària de la llengua. La primera seria el conformisme, la incapacitat de resistir a la mirada social anivelladora, la por del que dirà la gent; la segona seria evitar d'haver de transmetre als fills, amb la llengua, el dolor de la seva desaparició.⁷⁰

Simptomàticament, des de la primera pàgina de la novel·la, hi retrobem l'atmosfera sufocant del poema de Llorente, però sense el *pathos* romàntic. El protagonista és un condemnat a mort per partida doble, perquè li han diagnosticat un càncer terminal i, alhora, és conscient que la seua llengua morirà amb ell: «La llengua mor. Jo moriré aviat. La mort dura més que la vida».⁷¹ Quan un amic metge de Montpeller li comunica la mala notícia («no passaràs de l'estiu...»), decideix abandonar-ho tot i agafa el tren cap a París, per acabar els seus dies en soledat. Però la llargària del viatge el fatiga, i decideix baixar a Clarmont d'Alvèrnia. En aquesta ciutat passarà les seues darreres setmanes, tot alternant les borratxeres amb la freqüentació de prostitutes i el plany pel destí d'una civilització occitana en vies d'extinció, de la qual se sap l'últim representant: «Mai no ha passat pel cap de ningú d'anorrear catedrals. La nostra llengua és més que una catedral. ¿Per què són tants, doncs, els que volen demolir-la?».⁷²

Hi fa amistat, si és que se'n pot dir així, amb el Capellà de Cotofuny, un sacerdot incrèdul —inspirat potser pel protagonista de *San Manuel Bueno, màrtir* (1931), de Miguel de Unamuno— que ha penjat els hàbits però es dedica encara a consolar els moribunds per evitar que abandonen aquest món posseïts per la por a l'infern. A mesura que avança, la novel·la s'endinsa pels viaranyes de l'al·lucinació, sobretot quan l'anònim protagonista entra en contacte amb els últims habitants de Marxilhat, una antiga comuna socialista gran part dels membres de la qual van morir durant la guerra civil espanyola, en les files de les Brigades Internacionals. Els pocs que no hi marxaren, ara es dediquen al pasturatge d'ovelles i a una activitat ben estranya i sinistra: fan funcionar unes màquines que s'encarreguen de mantenir vius els caps dels camarades difunts, amputats dels cossos dels seus propietaris. Gràcies als descobriments d'un antic integrant de la comuna, el doctor Spallanzi,⁷³

⁷⁰ Joan-Lluís LLUÍS: «Pròleg: Tants finals infeliços», a Joan Bodon, *El llibre dels finals*, p. 11

⁷¹ Joan BODON: *El llibre dels finals*, p. 48

⁷² *Ibid.*, p. 57

⁷³ Evident al·lusió al biòleg Lazzaro Spallanzani (Scandiano, Reggio Emilia, 1729-Pavia, 1799), també esmentat al *Frankenstein* (1818) de Mary Shelley, els experiments del qual demostraren la impossibilitat de crear nous organismes a partir de la simple matèria orgànica

aquests caps monstruosos sobreviuen de manera artificial, perquè «un cap d'home alimentat artificialment no es mor. I qui diu el cap diu el cervell, és a dir l'home sencer, amb els seus pensaments, les seves idees, tota la seva vida passada. [...] Ens veuen, ens senten. Però no poden parlar».⁷⁴ Després d'aquesta visió repugnant, el dolor que presagia el desenllaç fatal del càncer s'apodera del protagonista, que no pot deixar implícitament de reconèixer-se amb horror en aquests caps monstruosos, privats de llenguatge.

Al capdavant, la tragèdia de *Lo libre dels Grands Jorns* és la d'algú que ja no pot viure en una llengua, només hi pot morir. I la crònica d'aquesta mort només ens la pot transmetre a través d'una escriptura narrativa, entesa a la manera del missatge postrem del suïcida. Perquè, com ja sabem, el llenguatge interior no pot ser considerat ben bé com a tal i les relacions interpersonals de l'últim parlant d'una llengua es produeixen sempre en un idioma diferent del propi. En conseqüència, l'escriptura apareix aleshores com l'únic recurs susceptible de donar testimoni d'aquesta vivència de l'extraterritorialitat sense moure's de casa que comporta la minorització i l'extinció lingüística subsegüent. Un testimoni que, paradoxalment, consisteix a narrar en l'idioma matern un cúmul d'interaccions socials efectuades en la llengua dominant, però que la tradició literària autòctona autoritza a reabsorbir per mitjà d'un truc d'il·lusió estilística. No estic gens segur que els integrants de l'Institut d'Études Occitanes fossen conscients d'aquesta paradoxa quan denegaren el permís per a l'edició d'una versió francesa del relat amb l'argument —ideològicament impecable— que aquesta constituiria un episodi més de l'absorció de l'occità pel francès. En realitat, podrien haver advertit que tot el que s'hi narra té lloc en un context dominat per l'ús exclusiu d'aquest, i el mateix protagonista no emprava cap altra llengua en el seu tracte social. L'occità, però, bull a l'interior de la seua consciència, encara que només trobe ocasió d'exterioritzar-se en forma escrita, circumstància que permet la prolongació de la pràctica literària més enllà de la pèrdua de vitalitat oral de la llengua.

El sentit de l'experiència relatada per *Lo libre dels Grands Jorns* esdevé encara més punyent quan la contrastem amb una altra novel·la coetània, amb la qual en aparença no manté cap connexió. Em referisc a *La Marge* (1967), de l'escriptor francès André Pieyre de Mandiargues, traduïda al català el 1979 per Joan Oliver com *El Marge*. El relat, que el 1976 va ser objecte d'una desafortunada adaptació cinematogràfica de Walerian Borowczyk, conta el desplaçament en cotxe a Barcelona

| ⁷⁴ Joan BODON: *El llibre dels finals*, p. 152

de Sigismond Pons, que es veu obligat a reemplaçar el seu cosí en un viatge de representació de licors. En arribar-hi, procedent del seu mas als afores de Montpeller, Sigismond rep una carta de Féline, l'antiga dida, amb una notícia trasbalsadora: el seu fill Élie ha caigut dins l'estany i s'ha ofegat; tot seguit la mare —és a dir, la seua esposa—, en un rampell de desesperació, ha pujat a la torre i s'ha llançat daltabaix. Devastat per una tragèdia que es veu és incapaç d'afrontar, desa la carta a l'habitació de l'hotel, sota un *souvenir* de l'estàtua de Colom en forma de fal·lus de vidre, i durant les quaranta-vuit hores posteriors es dedica a rondar pels ambients prostibularis del Raval, minuciosament descrits. Sap que es troba al marge de l'existència humana, que ja ha deixat enrere la seua última hora i habita a l'interior d'una fràgil bombolla on «la vida i la mort dansen abraçades». ⁷⁵ Hi experimenta una llibertat sobrehumana, que es tradueix en una simpatia espontània envers la gràcia dels vençuts, tant se val si es tracta d'algú com Juanita, la jove prostituta amb qui manté relacions sexuals, com del poble català, sotmès a la tirania de Franco, a qui Sigismond designa despectivament com el furóncol. Des de l'interior de la seua bombolla, no pot deixar de constatar la presència d'una altra bombolla, enorme i aclaparadora, en què es troba captiva la societat catalana, i creu —amb excessiu optimisme, contradit per la història posterior— que el règim del furóncol «ara ja és madur per al bisturí. La mà que l'operarà seguirà justament la llei natural. Rebentar l'abscess, destruir el principi, l'humor, el virus mortal és preservar la vida». ⁷⁶ És per això que la vida que bull al Paral·lel, tot i que se'n sap definitivament exclòs, l'impressiona per

l'aire de disponibilitat que ofereixen dones i homes, nois i noies asseguts a les terrasses dels cafès o que van i vénen. Fàcils i orgullosos indivisiblement, amb un gest borrascós, heus aquí allò que llur actitud revela, i és així com devien ser llurs parents sovint revoltats contra la gent de Castella. La vigilància furoncolesca, present allí i fora d'allí, no pot evitar que exhibeixin llur caràcter. ⁷⁷

El tràgic destí de Sigismond es consuma durant el camí de tornada a casa: quan deixa enrere Barcelona atura el seu Renault en un camí rural, trau de la guantera un petit revòlver i es dispara un tret al cor. Un desenllaç que difereix molt poc del de l'anònim protagonista de *Lo libre dels Grands Jorns*, tot i que els separa un detall

⁷⁵ André Pieyre de MANDIARGUES: *La Marge*, París, Gallimard, 1967. Trad. cat., *El Marge*, Barcelona, Aymà, 1979, p. 156

⁷⁶ *Ibid.*, pp. 178-179

⁷⁷ *Ibid.*, p. 107

fonamental: aquest mor sol, voluntàriament allunyat de la família i els amics, envers els quals, un cop tallat el vincle de la llengua, ja no experimenta cap empatia; per contra, Sigismond, que en perdre la dona i el fill ha decidit llevar-se la vida, no mor completament desesperat. Al llarg dels dos dies de la seua estada a Barcelona s'ha sentit identificat amb la sort d'una gent i una llengua que a penes coneixia, però que l'interpel·len entre perills. I, abans de prémer el gallet de l'arma,

pensa en el poble català, amb el qual se sent lligat amistosament i solidàriament. ¿Tindrà la força de no acceptar la derrota per sempre? ¿Serà capaç de no demanar a la llibertat altra cosa que partits de futbol, curses de braus, sardanes i plaers sexuals durant els dies i les hores permesos? Viurà orgullosament? La resposta que Sigismond es dóna (o li és donada) és, vol ser, afirmativa.⁷⁸

Com es pot comprovar, els paral·lelismes entre les dues novel·les resulten en molts aspectes sorprenents, tret que l'extinció de la llengua constitueix el nucli temàtic del relat de Bodon, mentre que el de Pieyre de Mandiargues gira al voltant de la impossibilitat de sobreviure al dol suscitat per la mort tràgica de la dona i el fill. Ara bé, els últims dies dels dos protagonistes transcorren d'una manera perfectament pòstuma, com a desnonats del món de la vida per l'ensorrament de la seua salut i la desaparició del seu univers cultural i familiar. Remarqueu també que els dos protagonistes es troben fora del seu ambient, lluny d'aquella casa de l'ésser que se sol bastir al voltant de les relacions més íntimes i que constitueix també l'últim refugi dels idiomes en retrocés. La qüestió té molt a veure amb el que els anglosaxons anomenen *home*, entès com el lloc *propri* d'una persona, amb el qual estableix tota mena de vincles d'adaptació mútua, perquè el fet d'*habitar* té molt a veure amb els *hàbits*.⁷⁹ Al capdavall, com van mostrar Bachelard i Heidegger, el fet d'habitar un espai consisteix a transformar-lo en la pròpia llar, a partir de la qual es despleguen les il·lusions i els records, la percepció del temps de les persones i fins i tot la seua manera de passar pel món i de tenir-ne cura.⁸⁰ Simptomàticament, aquells que sobreviuen a la devastació del seu *home*, que és també l'esfera de la llengua

⁷⁸ *Ibid.*, p. 269

⁷⁹ Per a una sumària caracterització del *home*, vegeu l'article de Lluís V. ARACIL: «Casa, presó, camí, frontera», aparegut al tríptic anunciador del Seminari sobre «Casa, presó, camí, frontera», impartit per l'autor a Morella del 3 al 8 de juliol del 1995, s. p.

⁸⁰ Sobre aquestes interessantíssimes qüestions, que ací a penes podem esbossar, vegeu Gaston BACHELARD: *La poétique de l'espace*, París, PUF, 1957; així com l'article «Bauen Wohnen Denken», a Martin HEIDEGGER: *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen, Günter Neske, 1954

materna, conjugal o familiar, només són capaços de trobar un efímer consol mercenari als braços de les prostitutes, perquè, com escriu l'anònim protagonista del relat de Bodon: «¿Qui és la prostituta sinó la llengua d'Oc? La filla del castell ara jau al bordell. De l'amor cortès a l'amor per terra...».⁸¹ La llengua deixa així d'acomplir la seua funció de niu acollidor i es transforma en una màquina de tortura, en una mena de *donzella de ferro* que aïlla els seus últims parlants, mentre els condemna, per a maximitzar la duració del sofriment, a romandre atrapats a l'interior d'un taüt idiomàtic ple de claus i amb aparença antropomòrfica, el rostre del qual pretén extrafer el de Maria, la mare de Jesús.

CLOENDA

Resulta incontestable que una de les conseqüències més destacades de la globalització econòmica ha estat la gestació d'una societat caracteritzada per un increment espectacular de la complexitat i el risc. El planeta sencer ha esdevingut a hores d'ara un món d'emigrants en què els desplaçaments, sovint en condicions dramàtiques, de grans contingents de població, tractats com peons insignificants a mercè dels designis del capital i els interessos estratègics de les grans potències, no cessen de produir-se. Tot plegat engendra incessants i problemàtics processos de desterritorialització i reterritorialització que la nostra societat ja no pot ignorar per cap concepte. El discurs políticament correcte sol entonar una lloança hipòcrita d'aquest estat de coses, tot incidint en els avantatges del multiculturalisme i el mestissatge, però la realitat es troba molt lluny d'avaluar una visió tan cànvida de l'assumpte.

La promiscuïtat humana resultant, paral·lela en moltíssims sentits a les profundes modificacions experimentades pels ecosistemes biològics —amb efectes devastadors, com ara l'extinció d'un gran nombre d'espècies animals i vegetals—, dona pas a una transformació igualment profunda del sistema comunicatiu global, com a conseqüència del fet que, per primera vegada en la història, assistim a l'emergència d'una societat de dimensions planetàries. La realitat s'ha tornat cosmopolita, ni que siga en el domini de la banalitat, lligat al consum. Vivim immersos, doncs, en el que Peter Sloterdijk anomena el món interior del capital,⁸² caracteritzat per un *cosmopolitisme banal*, anàleg en molts sentits al *nacionalisme banal* que segregaven

⁸¹ Joan BODON: *El llibre dels finals*, p. 56

⁸² Peter SLOTERDIJK: *Im Weltinnenraum des Kapitals. Zu einer philosophischen Geschichte der terrestrischen Globalisierung*, Frankfurt del Main, Suhrkamp, 2005

(i segreguen encara) els estats de la primera modernitat.⁸³ Aquesta vivència «trivial» de la realitat cosmopolita no ha merescut tota l'atenció que caldria d'unes ciències socials ancorades massa sovint en un *nacionalisme epistemològic* que universalitza la perspectiva pròpia dels estats nació, tot elevant-la a principi «lògic» per antonomàsia, a partir del qual es pretén explicar la dinàmica sociopolítica del món actual. En aquest context, l'emergència d'una irreversible cosmopolitització en tots els ordres de l'existència promou canvis radicals de les condicions de possibilitat de les comunitats lingüístiques, que no poden deixar de repercutir en una revisió dels plantejaments en què se sustentaven els nacionalismes lingüístics, autèntic substrat ideològic de les institucions literàries encara vigents.⁸⁴

En realitat, caldria precisar, la mirada cosmopolita no suprimeix l'anterior, sinó que la integra en un marc superior, definit per la interdependència, el reconeixement de les diferències mitjançant la seua contextualització històrica, la volubilitat de les fronteres i el principi d'amalgama cultural. Mentre que la mirada nacional, escindida sempre entre dilemes excloents (això/allò, propi/aliè, interior/exterior, etc.), s'ha caracteritzat per la clausura i la introversió, la mirada cosmopolita es mostra *inclusiva*, perquè és capaç de prendre en compte la mirada nacional i reinterpretar-la d'acord amb una concepció susceptible d'abraçar una complexitat creixent, tot defugint la ceguesa del nacionalisme epistemològic. D'acord amb una analogia topològica, podríem dir que allà on la mirada nacional tan sols distingeix les dues cares oposades d'una mateixa realitat, la mirada cosmopolita hi observa un nou espai articulat en forma de cinta de Möbius, en el qual resulta impossible diferenciar cabalment entre interior i exterior. Val a dir que aquesta constatació ens aboca a un món que cavalca a lloms de la versió més desbocada de la paradoxa, un món que ha esdevingut un autèntic «manicomi babilònic» (Robert Musil *dixit*), en el qual les conseqüències de qualsevol decisió resulten molt difícils de predir, de manera que els efectes no buscats —benèfics o perniciosos, tant se val— s'hi multipliquen inevitablement.⁸⁵

⁸³ Vegeu Michael BILLIG: *Banal Nationalism*, Londres / Nova Delhi, Sage Publications & Thousand, 1995. N'hi ha trad. cat., *Nacionalisme banal*, Catarroja, Afers/PUV, 2006

⁸⁴ Vegeu Itamar EVEN-ZOHAR: «La función de la literatura en la creación de las naciones de Europa», a Darío Villanueva (ed.), *Avances en teoría de la literatura: estética de la recepción, pragmática, teoría empírica y teoría de los polisistemas*, Santiago de Compostela, Universitat de Santiago de Compostela, 1994, pp. 357-377. Consultable en línia: <<http://www.tau.ac.il/~itamarez>>. També Lluís V. ARACIL: «“Llengua nacional”: una crisi sense crítica», *Límits*, 1, 1986, pp. 9-23; així com Pascale CASANOVA: *La république mondiale des lettres, passim*

⁸⁵ Vegeu Ulrich BECK: *Der kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden*, Frankfurt del Main, Suhrkamp, 2004

Els escriptors en català, com és lògic, no podem deixar de sentir-nos interpel·lats per la nova situació, que ve a sumar-se als reptes seculars que ha hagut d'afrontar la nostra cultura. Ara més que mai cal defugir —per molts estímuls oficials i acadèmics que pugua rebre— la fàcil temptació de cultivar una literatura suposadament «normalitzada», sotmesa als designis d'una retòrica institucional que patrimonialitza la llengua des de les més diverses instàncies, tot posant-la al servei d'una concepció populista que emmascara el nostre conflicte lingüístic i social, alhora que legitima la perpetuació de manifestacions literàries tradicionals, arraconades des de fa temps per la modernització i capaces d'interessar només mitja dotzena de curts de gambals. Per contra, la minorització hauria de constituir una incitació de primer ordre a trencar el setge a què ens sotmet la llengua dominant, per tal de promoure una recepció oberta, crítica i fructífera de l'avantguarda del pensament contemporani, sense oblidar el sempre problemàtic diàleg intern amb la diversitat de cultures i formes expressives encarnades en els col·lectius humans radicats al país. Es tracta, en altres mots, de bastir, no una casa a l'interior d'una presó, sinó un enclavament de la complexitat global enmig d'un territori refractari, això és, d'articular una cultura susceptible de fer servir la connexió amb els problemes globals i la manera en què els experimentem localment com a trampolí per arribar a sectors fins ara inexplorats i assolir així la quota d'universalitat que la constricció institucional i l'autocensura personal posen massa sovint fora del nostre abast.⁸⁶

Si ens cenyim específicament a l'àmbit del País Valencià, el català no ha arribat encara, ni de bon tros, al grau de descomposició terminal que reflecteix una novel·la com *El llibre dels finals*, tot i que els estudis empírics i els models prospectius més solvents no conviden pas a l'optimisme.⁸⁷ Fa més de mig segle, Joan Fuster va posar sobre la taula la necessitat de prendre decisions crucials sobre el futur del País Valencià i Lluís V. Aracil va sintetitzar el que estava en joc amb la formulació d'un *dilema valencià* tocant no sols a la viabilitat del català ni a la de la literatura escrita pels valencians en aquesta llengua:

⁸⁶ Sobre aquest assumpte, vegeu la suggestiva reflexió de Josep-Anton FERNÁNDEZ: *El malestar en la cultura catalana. La cultura de la normalització (1976-1999)*, Barcelona, Empúries, 2008; així com Josep J. CONILL: *Entre Calimero i Superman. Una política lingüística per al català*, Barcelona, El Tangram, 2012

⁸⁷ Vegeu, per exemple, l'excel·lent article de Clara MIRALLES, Manuel PERUCHO i Ernest QUEROL: «Models dinàmics de competició entre llengües, aplicats al cas català-castellà, al País Valencià», València, *Anuari de Psicologia de la Societat Valenciana de Psicologia*, vol. XVI, núm. 1, 2015, pp. 31-55

El conflicte no serà conegut si no és abans reconegut, és a dir: ventilat a l'aire lliure de la discussió. Hem d'abocar la nostra gent a confessar i acarar amb coratge la brutal realitat del dilema en què es troben. Perquè la decisió col·lectiva siga de veres responsable i conscient, és condició que tothom se senta implicat i complicat en el problema. Ha de ser clarament inadmissible que ningú es puga dir indiferent o imparcial davant una grossa disjuntiva de la solució de la qual dependrà —potser en més de la meitat— el futur del País Valencià.⁸⁸

Dissortadament, mig segle després aquestes paraules resulten més actuals que quan van ser escrites, tenint en compte que ens adrecem a una societat que no llegeix a penes en cap idioma i es troba monopolitzada per uns mitjans de comunicació obertament hostils al català. El repte, doncs, és —deixeu-me remarcar-ho— senzillament majúscul, i les possibilitats de reeixir-hi molt minses. Per això, l'experiència, sempre traumàtica, de contemplar-nos al mirall de la tragèdia que comporta la desaparició d'una llengua hauria de constituir un poderós revulsiu per arraconar vells tòpics i dur a terme un esforç decisiu per enfrontar-nos amb un arsenal d'idees intrèpides i lúcides als reptes del futur. Uns reptes, val a dir, que no s'esvairan per art de màgia gràcies a l'habitual xerrameca pedagògica dels «experts» sobre noves estratègies per a l'ensenyament del valencià ni amb programes d'educació plurilingüe, perquè els problemes de la nostra comunitat lingüística ultrapassen àmpliament els dominis de l'escola i tenen a veure amb la supervivència integral de l'idioma. Tot plegat ens exigeix, correlativament, una forma més oberta i creativa, més arriscada i valenta, de viure (i escriure) en català, que no es pot deslligar de l'aposta per transformar les nostres reivindicacions idiomàtiques i les nostres inquietuds expressives en un assumpte d'abast veritablement públic, en íntima sintonia amb les lluites de tota mena pel reconeixement que agiten la cosmòpolis. Fer el contrari equival a perpetuar els sentimentalismes, ingenus o interessats, que proliferen entorn d'aquestes qüestions i a ignorar que, com argumentava el teòleg medieval Hug de Sant Víctor: «L'home que troba que la seua pàtria és dolça no és més que un tendre principiant; aquell per qui cada terra és com la seua pròpia ja és fort; però tan sols assoleix la plenitud aquell per qui el món sencer és com un país estranger». ◀

⁸⁸ Lluís V. ARACIL: «A Valencian Dilemma/Un dilema valencià», *Identity Magazine*, 24, 1966, pp. 17-29 [29]